

Людмила Корженко

КОЗАРИ: ШЛЯХ ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

*Добірка матеріалів досліджень з історії,
краєзнавства і топоніміки Козар*

Ніжин
ПП Лисенко М.М.
2024

УДК 908

К 71

Книга видана за сприяння голови виконкому
Ніжинської районної ради Красносільського Анатолія Григоровича

Автор та упорядник:

Л.Ф. Корженко

Науковий консультант:

Краєзнавець і дослідник,

співробітник музею Ю. Лисянського О.С. Морозов

Використані фотографії з фондів Козарського Народного краєзнавчого музею, бібліотеки НДУ, „Енциклопедії Носівщини”, приватних архівів: Адаменко О., Губенко (Спускан) В., Грабовець Г., Гришка П., Кайнаренко (Харченко) Н., Калюжної Л., Коломай (Гриценко) Н., Лопати О., Пономаренко О., Пархоменка М. М., Пархоменка О. А., Савосько (Мироненко) В., Татаренко (Іванюк) М. та автора – Корженко (Пархоменко) Л.

В книзі також використані ілюстрації із зображенням картин художників Пархоменка А. В. та Ковпаненка Г. С., а також серія світлин Лопати А. І.

Людмила Корженко

К 71 Козари: шлях через століття – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2024. – 136 с.

ISBN 978-617-640-642-6

Книга сприятиме глибшому знайомству з історією села Козари в різні періоди на фоні певних подій та діяльності політичних лідерів нашої держави, що в тій чи іншій мірі пов'язані зі становленням та життям Козар, базуючись на архівних, дослідницьких матеріалах, спогадах жителів села, відображених в періодичній пресі, розповідями очевидців особисто. Дослідження допоможуть проникнутись духом наших предків і тому будуть цікавими для представників різних поколінь жителів і вихідців села - всіх, кому не байдужа його доля в цей досить складний для всієї країни час. Книга проілюстрована світлинами, малюнками та репродукціями картин, що допоможуть глибше ознайомитись з викладеними матеріалами.

УДК 908

© Людмила Корженко, 2024

ISBN 978-617-640-642-6

© Видавець Лисенко М.М., 2024

Передмова

Земля, де ти народився, завжди залишається в серці, зігріваючи і надаючи наснаги в складні часи життя. Та просто любити її замало, бо треба знати історію, традиції, помилки й здобутки минулих поколінь. Як зазначав Олександр Довженко: «... ми – єдиний народ у світі, який не вивчає власної історії, і в цьому одна з наших найбільших бід, бо саме через це плодяться між нами зрадники та відступники». Потрібно пам'ятати, що незнання історії власного народу веде до повторення багатьох помилок.

Трагічна доля Козар, що в роки Другої світової війни були практично повністю стерті з лиця землі, має залишитись в історії, як приклад мужності його жителів, що змогли відродити село і залишити його для майбутніх поколінь.

У вивчення історії села свій неоціненний вклад в свій час зробила Харченко Лідія Федорівна, зібравши по маленьких зернинах матеріали для краєзнавчого музею.

Історію Козарської школи за спогадами очевидців та деякими архівними матеріалами відтворила вчителька історії Агафонова Алла Павлівна.

Велику роботу по віднайденню і систематизації матеріалів з історії села провела автор і упорядник даної книги Корженко Людмила Федорівна.

Хотілось би відзначити ряд світлин Лопати Андрія Івановича, що задокументували історію Козар в 70-90-х роках минулого століття.

Діти, молодь, старше покоління козарців, що проживають нині і за межами села, мусять знати історію своєї малої батьківщини. Адже в цей важкий для нашої країни час це є фундаментом запоруки стійкості і віри в нашу Перемогу.

**М. Татаренко,
депутат Носівської міської ради, голова Козарської
сільської ради 2010-2016 років, волонтер.**

Від автора

Написати книгу про Козари мріялось ще з дитинства, але не було впевненості в тому, що це реалізується, адже в радянські часи свої думки і висновки тих, хто пережив буремні і трагічні події двадцятого століття, не в усьому збігалися з усталеними комуністичними канонами. Якщо відповідності політиці партії не було – ніхто б і ніколи нічого подібного в ті часи не видав. Але, з іншого боку, я безмежно вдячна тим, ще радянським журналістам, що намагалися правдиво показати події, використовуючи спогади представників старших поколінь. Все, що колись друкувалось в періодиці про Козари, я ретельно збирала в папку, як і те, що вдалося знайти в архівах. Спогади очевидців, якими вони ділились зі мною особисто, а це здебільш мої родичі, увійшли до художньої книги «Темні спіралі смарагдового Круга», що є своєрідною малою родинною енциклопедією, де на фоні політичних подій в житті села і країни простягались життєві дороги представників шести поколінь родини Пархоменків.

Книга, яку ви тримаєте в руках, є історією села Козари і включає значну кількість документальних матеріалів про великий історичний період, спираючись на відомі, хоч інколи й не задокументовані, археологічні знахідки, архівні та журналістські матеріали, витяги з наукових статей, спогади, світлини і репродукції деяких картин. Доля моєї малої батьківщини надзвичайно унікальна і ніхто не має права бути необ'єктивним у висвітленні її історії чи сприяти зникненню села. В книзі ніжинського журналіста і поета Анатолія Шкуліпи про його малу батьківщину, зникаючий хутір Пручаї Прилуцького району, мене найбільш вразили ось ці поетичні рядки:

«І вжахнулись берези з гори:

– А де ж село? Неначе прахом поросло...»

Для того, щоб ніхто й ніколи не зміг так сказати про Козари, ми повинні, найперше, знати їх історію.

Хочу висловити щиру подяку всім, хто допомагав мені при роботі, надавав матеріли, контакти, інформацію про спогади старожилів, допомагав в оформленні, адже без вашої допомоги книга не вийшла б до друку. А вона просто необхідна для збереження пам'яті про тих, хто колись тут жив, ходив по цій землі, відроджував її для наступних поколінь, боронив від ворога. А ще я намагалась відобразити в ній історичних осіб і події, що відбувались в Козарах або так чи інакше зв'язані з ними. Працюючи з архівними матеріалами, книгами, періодикою, розповідями очевидців та спогадами про розповіді очевидців в Інтернеті, вашими описами тих чи інших подій зі спогадів рідних, давніми світлинами, науковою і краєзнавчою літературою, я дізнавалась багато нового і намагалась якомога об'єктивніше відображати події і особистостей. Інколи дозволяла собі припущення, бо впевнена, що їх правильність базується на історичному підґрунті, а доведення – справа часу. Заглиблюючись в козацьку епоху, просто не змогла не згадати наших видатних гетьманів, так як саме коротенькі розповіді про них змогли, на мою думку, передати дух тієї епохи і її вплив на долю країни і відповідно на долю нашого села.

Тішу себе надією, що наше підростаюче покоління зможе багато для себе дізнатись і буде пишатись своїм походженням, своєю малою батьківщиною, куди б не закинула його доля. Мрію, щоб наш музей став справді відомим в Україні і за її межами та був включений до туристичних маршрутів. Прагну, щоб не був остаточно знищений наш легендарний Круг, як місце майже сакральне для кожного, хто народився в Козарах. І повірте, якою б не була влада, які б практично не ставила пріоритети, порятунок того, що дороге для серця кожного з нас, саме в наших руках.

Я надіюсь, що війна незабаром закінчиться поразкою агресора, бо інакше просто не може бути: загарбницька політика в цивілізованому світі просто приречена на крах.

Головний меседж цієї книги хочу виразити словами, які належать древньому філософу і письменнику Платону: «Народ, який забув або не знає свого минулого – не має майбутнього».

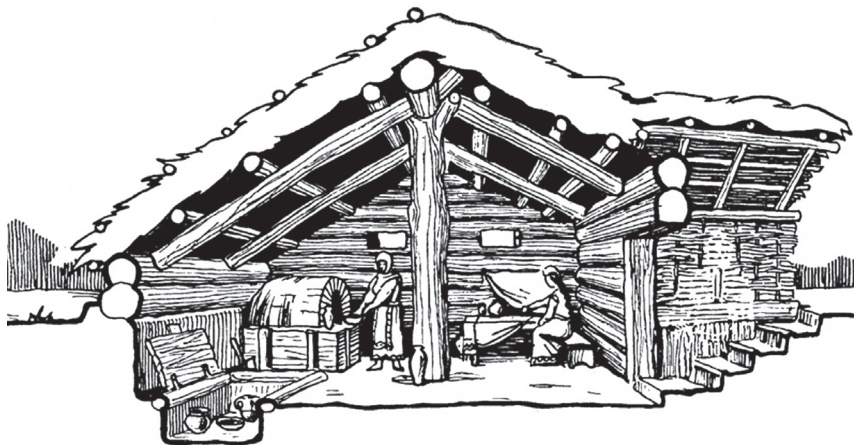
КОЗАРИ НА МЕЖІ ПЕРШОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

або Про що свідчать археологічні знахідки

Історія села Козари сягає своїм корінням в сиву-сиву давнину, тобто, за висновками археологів, поселення на території сучасного села і поряд з ним існували ще до нашої ери. Найдавніші з них – епохи бронзи (2-ге тисячоліття до н. е.) та скіфського періоду (1-ше тис. до н.е.). Про це, очевидно, свідчили археологічні розкопки кінця 19-го і середини 20-го століть. В «Анкеті-довідці про село Козари, Козелецького району» за 1963 рік, складеної секретарем сільської ради Гриценком Петром Івановичем, є розповідь про те, що «до війни одним з місцевих вчителів були знайдені кістки доісторичної тварини (?) і передані в музей Харкова». Мабуть, це було в часи, коли Харків був столицею України.

В епоху бронзи господарства племен, що жили на території сучасної Чернігівщини, все більше набувають землеробського і скотарського характеру. З утворенням у Північному Причорномор'ї і Середньому Придніпров'ї державного об'єднання на чолі зі скіфами, наша область становила її периферію. Про це свідчать скіфські кургани та городища й на території Носівщини.

З часу появи на історичній арені східних слов'ян відомі вже землеробсько-скотарські племена, які в 2-5 століттях населяли басейни Десни, Остра та інших річок регіону. Адже водні артерії на той час мали виключне значення як оборонні рубежі, шляхи сполучення, а також як джерела продуктів і, звичайно, водні. І найцікавішими для нас виявились розкопки, що проводились на початку 21-го століття поблизу Козар. Так склалось, що відбулись вони завдяки будівництву дороги на Київ. Взагалі вона існувала дуже давно, поки в 50х роках минулого століття не була прокладена відома всім нам траса з нашої столиці до Кролевця і далі, до сусідньої республіки (на той період).

Приблизно так виглядало стародавнє житло древніх слов'ян. Науковцям приходится немало працювати, щоб поетапно, маленькими кроками наблизитись до розуміння і бачення того, як жили наші далекі предки.

А до того всі шляхи з російських територій на захід ішли через Ніжин, Носівку і Козари. Останній шлях Кобзаря, як відомо, проходив саме так.

То чим же цікавими виявились розкопки? На площі близько ста квадратних метрів археологи віднайшли залишки семи будівель древніх слов'ян періоду так званої черняхівської культури. На підлозі одного з жител була особлива, виготовлена на гончарному крузі кераміка. Тут знайшли незвичайні пам'ятки з глини і бронзи, відкопали яму для збереження зерна, яка охайно вимазана зсередини глиною. Були й інші цікаві знахідки слідів хліборобської праці. Відкопане одне з жител постало перед археологами у недогорілих дубових конструкціях будівлі. Очевидно, поселення було знищене під час набігів кочового племені. Але те, що мало зустрічається господарського начиння, свідчить, що люди залишили своє поселення і знайшли прихисток в лісах. На одному зі знайдених прясел чітко видно знак сонця, який в далекому майбутньому буде використаний гітлерівською Німеччиною, увійшовши в історію фашистською свастикою. Взагалі, був зібраний багатющий матеріал, який доповнить пізнане.

*Світлини з місця
розкопок неподалік
від каплиці, збудованої
для увіковічення
пам'яті про ті події.*

А неподалік археологи ще мали дослідити поховання, скоріш це все-таки скіфський курган. З давніх часів він носить назву Павлишина могила. Про його місце знаходження розповідав на початку минулого століття вчений Русов в своєму «Описании Нежинского уезда». Даних про дослідження кургана немає, але існували перекази про трагічні долі тих, хто намагався його розкопати.

Археолог Юрій Машко розповідав журналістам, що понад 3000 відомих в Україні пам'яток історії і археології говорять

про величезні простори поселення слов'ян періоду черняхівської культури 3-5 століть. Це вся лісостепова і частково степова частини України, Молдови та Румунії. Тобто від Прип'яті до Дунаю і від верхів'я Вісли до Лівого Дінця. Історія свідчить, що в давні часи наші пращури зуміли з окремих слов'янських племен і культур не лише консолідуватися у монолітні спільки – передвісники державності, а й залучити до цього процесу сусідні неслов'янські племена.

Як уже говорилося, на території сучасного села Козари в різні часи існувало кілька поселень, віднайдене археологами є одним з них. Правічні ліси поблизу села слугували джерелом життя ще для древніх людей. І, можливо, в майбутньому вченим відкриються стоянки, такі, як Мезинська поблизу Коропа, адже саме ліси і ріки давали змогу виживати нашим дуже далеким пращурам.

В давньослов'янський період, коли люди вже активно займаються землеробством і скотарством та об'єднуються у племена, перед ними стає нове, найактуальніше завдання – захист від набігів кочових племен. Тому дуже важливим стає вибір місця для поселення, яке б мало певний природний захист. Таким захистом були річки, на берегах яких з'являлись укріплення, а вже за ними були житла та господарські будівлі. Для багатьох древніх слов'ян Остер був надзвичайно важливим. Він починається з численних боліт в районі села Біловежі або Нової Білої Вежі (неподалік Бахмача) і тече в західному напрямку здебільш пологими низькими берегами і впадає в Десну біля міста Остер. Загальна довжина ріки становить 199км, площа водного басейну 2,9 тис. км. кв.

З ГЛИБИНИ ВІКІВ

Звідки пішла назва Остер?

Сьогодні мало хто знає, що в минулі часи річка Остер мала назву дещо відмінну від сучасної. У «Повісті минулих літ» під 988 роком її називають «Устрь», у літописі 1098 року - «Вьстрь», у «Книге Большому Чертежу» наприкінці 16 століття - «Острь», у документі 1659 року - «Остредь». Можна простежити, як з плином часу змінювалась назва річки, перетворюючись на сучасну:

Устрь (Вьстрь), Острь, Остредь, Остер.

Первинний зміст цього слова загубився в темряві століть. Адже назви річок (гідроніми) завжди мають більш давнє походження, ніж назви населених пунктів та сухопутних об'єктів. Прадавні люди, які ще не знали осілого життя, мандрували з місця на місце, маючи за орієнтири саме річки. Отже, і назви річок в прадавніх мовах виникли значно раніше, ніж назви населених пунктів. Деякі дослідники вважають, що назва річки Остер походить від великих риб осетрів, які начебто раніше в ній водилися.

Київський історик М. Корінний схильний відносити походження назви річки до часів готської навали (4-5 ст.), оскільки німецькою мовою «Остер» означає «східний». На думку вченого, саме по Остру проходив східний кордон готських володінь.

Ніжинський краєзнавець Г. Васильківський припускав, що стародавня назва річки Вьстрь, яка згадується в Іпатіївському літописі, як одна з річок (разом з Десною, Трубежем, Стугоною, Сулою), на якій в 988 році Володимир Святославович почав будувати перші городища, походить від стрілоподібної, гострої форми русла в місці впадання Остра в Десну.

Більшість істориків поділяють думку археолога В. Петрова, що сполучення «стр» у річкових назвах Остер, Стрий, Стриж, Пострив тощо є відгомонам одного з прадавніх слів, які використовувались в назвах водойм. Слова з основою «стр» можна віднайти в українській (струмок, острів), латиській (страус – струмок, струга – болото, страва – течія) мовах.

Аналогічні слова з основою «стр» існують в польській, литовській, пруській мовах, які мають спільне походження і беруть свій початок від давньої індоєвропейської мови, що існувала близько 5-4 тис. років тому. Тепер ця мова мертва. Найближчою до неї вважають санскритську, яка збереглась у деяких народів Північної Індії. Тут і досі існує дієслово «страваті», що означає «текти». Саме воно є найближчим залишком того прадавнього, від якого походять слова, пов'язані з водною стихією з основою «стр». Цілком вірогідно, що назва річки Остер теж походить від прадавнього індоєвропейського слова, яке означало «текуча вода, струмок, річка». Виникла вона в ті часи, коли на українській землі за доби бронзи (II-I тис. до н.е.) з'явилися наші далекі предки – індоєвропейські кочові племена скотарів та землеробів. Саме вони залишили нам на згадку про себе рештки поселень, поховальні пам'ятники-могили кургани й дали назву нашій річці.

(За О. Морозовим)

Чи був Остер судноплавним?

Наприкінці 1780-х років відомий дослідник О. Шафонський писав про Остер, що колись це була така ж глибока ріка, як Десна чи Дніпро, і по ній плавали масивні судна. Своє припущення дослідник пояснює обставиною, що навіть біля самих Білих Веж (витоків Остра) знаходили шматки великих розбитих кораблів.

Відомий археолог та історик В. Ляскоронський, котрий працював у Ніжинському історико-філологічному інституті, вважав, що в лісах, які простягалися в ті часи вздовж берегів Остра, стародавні теслярі могли виготовляти великі човни, а потім під час весняної повені сплавляти їх до Десни. Якщо такий корабель з якихось причин не встигав успішно дійти до великої ріки, він гинув або залишався там до наступного року. Ця гіпотеза здається досить вірогідною, бо подібні традиції зберігалися аж до кінця 19ст. в басейні Дону та Приазов'я. Звичайно, порівняння Остра з Десною є дещо перебільшеним, але невеликі та середні за розмірами човни могли спокійно плавати Остром у ті далекі часи. Можливо, тут існувала велика кількість волоків, за допомогою яких можна було перетягувати човни.

Цікавий іще один факт. У стародавньому збірнику літописця Нестора під 1078 роком згадується поселення Нежати́на Нива, біля якого під час міжусобної війни між великими Київським князем Ізяславом і Чернігівськими князями Олегом та Борисом відбулася «люта сеча». У цій битві загинув Ізяслав, тіло якого «на лад'ї по річках було перевезено до Переяслава». Тією річкою цілком міг бути тогочасний Остер, бо біля села Данівка він сходиться з верхів'ям річки Трубіж, на берегах котрої і стоїть Переяслав-Хмельницький. Пізніше ж, починаючи з 17ст., Остер, перегороджений численними млинами та греблями, судноплавним уже не був. Про це свідчать «Переписні книги» московського уряду 1665 року, опис Чернігівського намісництва 80-х років 18ст., в яких говориться, що дана річка «пристаней не имеет».

(За Ю. Москаленком)

Козарський міст

Міст через Остер в Козарах був завжди з тієї самої пори, коли взагалі почали будувати мости. Село довгий час розташовувалось з обох сторін річки. Багато століть він, періодично відновлюючись, був дерев'яним, тобто спирався на дубові палі, і лише в середині 60-х рр. минулого століття його збудували з бетону. Крім того, що по ньому довгий час проходив центральний шлях, міст з'єднував дві частини села, а поруч з ним знаходились, починаючи з 18 ст. будівлі церкви і школи.

Ранок на Козарському мосту. Світлина Андрія Івановича Лопати, кінець 70х – початок 80х років минулого століття.

Поряд з мостом ще на початку 20-го століття була гребля, за допомогою якої в річці біля села держався певний рівень води, що необхідно для підтримання належної життєдіяльності як господарського сектору, так і мешканців даної водойми.

НАША БАГАТОВІКОВА СПАДЩИНА

Козарське

Частина села, що знаходиться на правому, пологому березі Остра, здебільш віддалена від житлових приміщень, є порівняно більш заболоченою. Хоча останніми десятиліттями картина дещо змінилась в зв'язку з відмиранням підводних джерел і заболочення взагалі майже відсутні.

Серед лісів, між Козарами і Кобижчею, знаходиться низинне осокове болото площею 43 гектари. З 1984 року воно отримало статус гідрологічного заказника і перебуває у віданні Ніжинського лісгоспу. Раніше територіально відносилось до Бобровицького, тепер до Ніжинського району. Але назва завжди залишалась незмінною – Козарське.

Козарські дачі

У віданні Ніжинського лісгоспу є ще один дуже незвичайний об'єкт. По суті, він єдиний рукотворний з тих, що залишилися від села після 1943 року. Це унікальне урочище Круг, що до недавнього часу мало велику кругову алею, в середині якої знаходилась площадка, вкрита спеціально висадженою разом з ялинами в 19 ст. травною. В 1972 році під час проведення наукових досліджень вчені дійшли висновку, що Круг був закладений не пізніше 1880 року, тобто на період досліджень вік дерев перевищував 90 років.

До початку 20ст. лісові масиви належали окремим власникам, державі, церковному відомству і сільським громадам. Пізніше я зупинюсь на цьому детальніше, а зараз хочу наголосити на тому, що урочище Круг на даний момент, починаючи з 2019 року, є державним заказником, тобто будь-які роботи, що шкодять цій унікальній пам'ятці, ЗАБОРОНЕНІ!

Керівництво Ніжинського лісового господарства надало мені можливість ознайомитись з документами, що стосуються даної пам'ятки, тому я хочу представити їх вашій увазі.

Звичайно, Круг, яким його пам'ятаємо ми, школярі 50-70-х років, істотно відрізняється від сучасного. Це дуже прикро, але, думаю, є ряд причин, що дають цьому пояснення. Певний час існувало Козарське лісництво, в якому працювали корінні жителі села, для яких це місце було ніби в якійсь мірі сакральним, символом стійкості та прекрасною історичною пам'яткою, уособленням єдності людської праці та незвичної природньої краси, місце святкування дня молоді з його розвагами і незмінною доставкою з райцентру вершкового морозива (а це ж тільки раз на рік!). Козарське лісництво й тоді входило до Ніжинського лісгоспазу, яким довгий час керував уродженець Андріївки і в минулому (ще до Другої світової) учень Козарської семирічної школи Берізко Григорій Миколайович, для якого збереження історичної і природньої пам'ятки було дуже важливим.

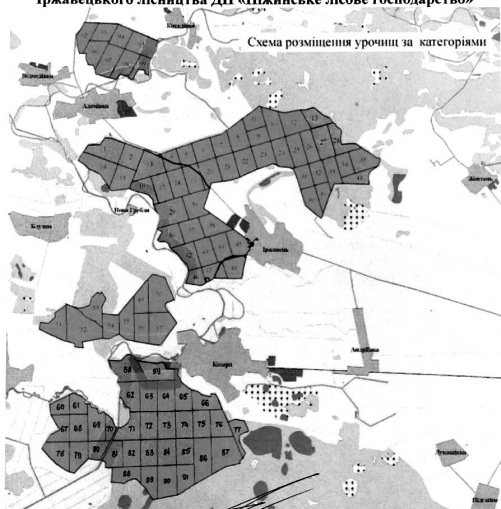
Збереження Круга на даному етапі, як і збереження нашої країни в цілому, завдання, які ставить життя перед кожним з нас. Знаючи свою історію і спираючись на відповідні закони нашої держави, не можна стояти осторонь і спостерігати, як знищується те, що єдине залишилося нам в історичний спадок від минулих поколінь козарців.

Як бачимо, козарський Круг захищений Конституцією України і кожен з нас має повне право вимагати від підприємства, яке зобов'язане його берегти, сумлінно виконувати свої обов'язки. І ще раз мушу зробити уточнення щодо віку ялин на Крузі: наукові дослідження вченими тодішнього Ніжинського лісгоспазу проводились в 1972 році. І саме на той час деревам було вже більше 90-та років.

Ось такий зараз Круг...

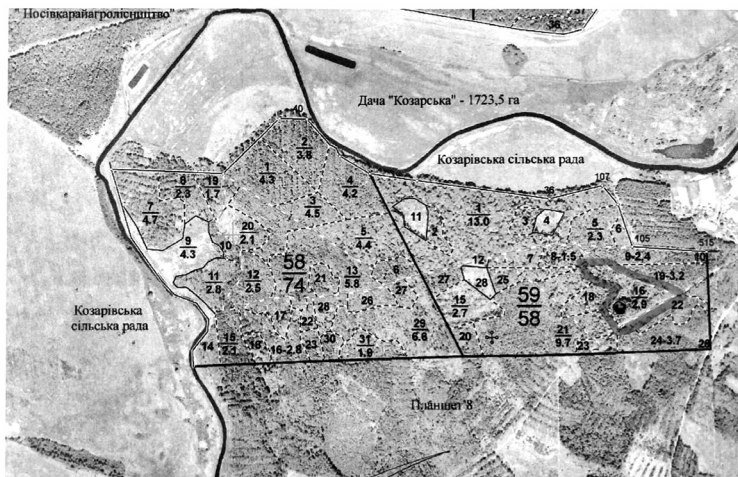
Карта-схема
розташування ботанічної пам'ятки природи місцевого значення «Козарська дача», 2,9 га., кв. 59 (Іржавецького лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»)

Директор

Ю.В. Болоховець

Карта-схема
розташування ботанічної пам'ятки природи місцевого значення «Козарська дача», 2,9 га., кв. 59 (вид. 16) Іржавецького лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство»

Директор

Ю.В. Болоховець

ЗАТВЕРДЖЕНО

наказом директора Департаменту екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації
від « 22 » грудня 2019 р. № 1228

**ПОЛОЖЕННЯ
про ботанічну пам'ятку природи
місцевого значення
«Козарська дача»**

1. Загальні положення

1.1. Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Козарська дача» (далі – Пам'ятка природи) створена рішенням Чернігівського обласного виконавчого органу від 10.06.1972 року № 303, рішенням Чернігівського обласного виконавчого органу від 27.12.1984 № 454, рішенням Чернігівського обласного виконавчого органу від 28.08.1989 № 164.

1.2. Пам'ятка природи входить до складу природно-заповідного фонду України, охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення та використання.

1.3. Місце знаходження Пам'ятки природи – Носівський район Чернігівської області.

1.4. Декоративні насадження злини середнього віком понад 90 років.

1.5. Загальна площа Пам'ятки природи 3,0 га.

1.6. Пам'ятка природи розташована в кв.59 Іржавського лісництва, Носівського району, Чернігівської області.

1.7. Землекористувач – ДП «Ніжинське лісове господарство».

1.8. Територія оплодотворена Пам'яткою природи не вилучається у землекористувача, який здійснює на ній свою діяльність у відповідності з цим положенням, іншими нормативними документами і несе відповідальність за належне її утримання з дотриманням встановленого режиму території Пам'ятки природи.

1.9. Землекористувач на території Пам'ятки природи у своїй діяльності керується Конституцією України, Земельним та Водним кодексами України законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про природно-заповідний фонд України», «Про рослинний світ» та іншими законодавчими і нормативно-правовими актами та цим Положенням.

1.10. Межі в Пам'ятці природи встановлюються в натурі, оформлюються відповідними знаками та інформаційними матеріалами в порядку, визначеному законодавством. Відомості про обмеження у використанні таких земельних ділянок що встановлені законом та нормативно-правовими актами, в частині додержання природоохоронних вимог, вносяться до Державного земельного кадастру у встановленому законом порядку та обов'язково враховуються у схемі планування території області, містобудівній документації, схемі землеустрою і техніці економічного обґрунтування використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальної одиниці.

1.11. До встановлення меж Пам'ятки природи в натурі його межі визначаються відповідно до проекту створення.

Утримання та реконструкція Пам'ятки природи проводиться за проектами, що розробляються спеціалізованими науковими та проектними установами затверджуються органом, у підпорядкуванні якого перебуває Пам'ятка природи, з погодженням з обласною державною адміністрацією.

1.12. Адреса землекористувача:

• Чернігівська область, м.Ніжин, вул.Московська, 5, 16600.

УКРАЇНА

ЧЕРНІГІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
Департамент екології та природних ресурсів

ОХОРОННЕ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ

від 22.12.2019 № 14410-570

1. Охоронне зобов'язання оформлене відповідно до статті 53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», рішення Чернігівського обласного виконавчого органу від 10.06.1972 № 303, рішення Чернігівського обласного виконавчого органу від 27.12.1984 № 454, рішення Чернігівського обласного виконавчого органу від 28.08.1989 № 164.

2. Цим охоронним зобов'язанням ДП «Ніжинське лісове господарство» передається під охорону та дотримання встановленого режиму територія (частина території, об'єкт) **Ботанічна пам'ятка природи місцевого значення «Козарська дача» загальною площею 3,0 га, яка розташована в кв. 59 Іржавського лісництва ДП «Ніжинське лісове господарство» Носівського району Чернігівської області.**

3. Землекористувач (землевласник) зобов'язаний:

- дотримуватись встановленого режиму для території (об'єкта) природно-заповідного фонду, в тому числі Положення до нього;
- не здійснювати у межах території (об'єкта) природно-заповідного фонду забороненої господарської діяльності;
- вживати заходів щодо попередження і ліквідації екологічних наслідків аварій та шкідливого впливу на територію (об'єкт) природно-заповідного фонду;
- дотримуватись вимог щодо використання території (об'єкта) природно-заповідного фонду;
- забезпечити охорону та збереження цінних природних комплексів території (об'єкта) природно-заповідного фонду.

4. Землекористувач (землевласник) забезпечує охорону та збереження території (об'єкта), що перебуває у його користуванні (власності).

5. Охоронне зобов'язання оформлено у двох примірниках, з яких перший зберігається у землекористувача (землевласника), другий – у **Департаменті екології та природних ресурсів Чернігівської обласної державної адміністрації.**

6. Передано під охорону

Директор Катерина САХНЕВИЧ

КОЗАРИ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ

Саме в цей період, скоріш за все, і виникла сучасна назва села, це приблизно десь в 11-12 столітті. Саму назву вчені-мовознавці пов'язують з хозарами, чия влада у 8-му столітті поширилася й на лісостепові райони, заселені східними слов'янами, зокрема на Середню Наддніпрянщину.

За літописом Нестора, коли хозари набрели на полян, то стали вимагати від тих данину. Останні ніби розраховались з ними мечами. Старійшини ж хозарські, оглянувши ті мечі, зазначили, що недобрий то знак – гостра в них зброя з двох сторін, хоча в хозар шаблі – лиш з одного. Мудрими були ті старійшини – стали через деякий час вже поляни збирати з хозар данину.

Коли «в літо 965-те» київський князь Святослав «здолав ... хозар і взяв столицю їхню і Білу Вежу», племена, що входили до Хозарського каганату, розбрелися хто куди. Не виключено, що одне з них опинилося на Поліссі. Є підтвердження того, що саме на Чернігівщину емігрували і ті захисники Білої Вежі Старої (Саркела) на Дону після поразки в 1117 році від половців, що заснували Нову Білу Вежу, городище якої знаходилось біля ст. Городок неподалік Бахмача. Десь біля цього місця починає свій виток Остер. Археологічні дослідження тієї місцевості засвідчили наявність чималої серії артефактів, пов'язаних своїм походженням з Кавказом та Прикаспієм. Можливо, саме звідти частина переселенців і потрапила до нас, сплаваючись рікою і облюблювавши чудову місцину по дорозі.

Не виключено, що трапилось таке випадково, але цілком можливо, що були серед прибульців нащадки тих, кому доводилось тут данину збирати «по срібній монеті і вивірці від диму», згадку про що стрічаємо в тому ж таки Несторовому літописі під роком 859-м.

Потрапивши на Русь, вчорашні кочівники відносно швидко переходили до осілого способу життя, хоч скотарство продовжувало ще довгий час домінувати в структурі їхнього господарства. Зберігаючи певні етнічні особливості, вони швидко переймали більш високу культуру місцевого слов'янського населення. Частина представників еліти могла навіть приймати християнство, прагнучи якнайшвидше інтегруватись до складу давньоруської соціальної верхівки. Тому виявити їх сліди за допомогою лише археологічних знахідок надзвичайно важко. Певним дороговказом можуть слугувати топонімічні назви, що в основі своїй зберегли до наших днів надзвичайно важливу історичну інформацію, адже пам'ять про іноплемянників-іновірців, які осідали на наших землях, залишилась в назвах сіл, річок, урочищ тощо. Хозари (козари, за давньоруськими літописами) залишили свій слід у топонімах: Козари, Козарки (урочище неподалік від села Петруші на Ріпкинщині), Козарівщина (урочище поблизу села Вересоч на Куликівщині).

Так це було чи інак, а осіло гнане обставинами плем'я на березі повноводного тоді ще Остра. Згодом люди з близьких слов'янських поселень, їдучи до нових сусідів за добрим конем чи нарядною зброєю, казали: «Їду до хозар». А невдовзі вже й поселення звали не інакше, як Хозар, Хозари. Згодом назва змінилася на Козар, Козари, оскільки так було зручніше для вимови. А це тому, що в цих краях споконвіку побутували слова – козар, козарь, козарі. Так називались звичайні лісові їстівні гриби – маслюки, боровики, підберезовики, опеньки. Хоча дослідники древніх рукописів, як бачимо, стверджують, що назва племені «хозари» в часи Київської Русі вже існувала як «козари».

А ось як описує цей період в житті нашого краю видатний історик, академік Михайло Грушевський (подається мовою оригіналу). «... В 7-8 вв. Переяслав і Чернігів разом з усею лівобічною територією стояли під зверхністю Хозарів, що

держали в своїх руках всю східню торгівлю й зносили. В першій половині 9-го віку воєнні сили Київ зросли настільки, що він цілком виполошив хозарські впливи з Лівобережної України і став наступати на сам хозарський осередок (укріплення Білої – Вежі – Саркела в 840-х рр. може більше було викликane «руським» натиском, ніж печенізьким). Переяслав, Чернігів і різні інші лівобережні осередки перейшли тоді в тісну залежність від Київ. Але удари, задані з боку Київської Русі Хозарській орді в 9-10 вв., приложилися до збільшення кочового натиску на українське розселення, на український торг і на зв'язки в степовій і морській зоні, і протягом сих століть «вся жизнь» українська стала все більше відливати на північ. В 10 віці Переяслав, видно, цілком занепав, і під кінець сього століття мабуть був зовсім знищений, а між північними містами Лівобережжя вибився на перше місце Чернігів і став розпросторювати свої впливи не тільки в районі Десни, але й в районі Остра і Семи, та підбирати ті останки зв'язків з східнеполудневим степовим краєм, які в тих часах ще існували...»

Є версія археологів, що в період Київської Русі і вже пізніше, на території села існувало два поселення – Старі і Нові Козари. Цілком можливо, що розділяла їх ріка. Та в часи ординської навали вони зазнали значних руйнувань, і поселення на правому березі довгий час не відбудовувалось, так як було не достатньо захищеним від раптових ворожих нападів. Відновилось воно вже в козацькі часи і мало назву Слобода, яка збереглася до наших часів.

Які ж археологічні знахідки часів Київської Русі відомі? В 30х роках минулого століття меліоратори частково змінювали русло річки Остер поблизу села. Раніше вона проходила там, де зараз знаходиться ставок. Певний час вода в ньому була чистою. Це було до початку 70-х . Потім уже – застоєю і непридатною для купання, хоча риба в ставку ще водилася. Думаю, це пов'язано з відсутністю течії, і головне – зниклими

підземними джерелами. Так ось, коли копали нову «дорогу» для русла, знайшли елементи кольчуг, шоломів, списів, щитів. Як відомо, археологи тоді досліджень не проводили – чи то їм не донесли інформацію відповідні органи, чи то взагалі та інформація за межі села не вийшла, але в кількох чи навіть в багатьох козарських хлопчаків з'явилися цікаві іграшки. Прикро, що немає висновків експертів, але, судячи з переказів про спогади очевидців, відкопані рештки і навіть деякі цілісні предмети, скоріш за все, відносились до періоду Київської Русі. А наявність певної кількості саме військових обладунків свідчить про можливу битву поблизу села. Вже пізніше, в 50-х рр., коли чистили ставок, відкопали кольчугу. В якому вона була стані, що було знайдено ще – невідомо, але про це розповідав мені мій батько, а в «Анкеті...» 1963 року згадував Петро Іванович Гриценко. Невідома й подальша доля даного предмета, т.б. чи дійшов він до науковців.

Розгорнувши широке будівництво фортець-укріплень навколо Києва, князь Володимир «Красне Сонечко», як пише літописець у 988р., бідкався тим, що мало ще збудовано міст по Десні, Остру, Трубежу та Сулі. Князь пропонує заохотити на переїзд найкращих мужів від слов'янських племен (кривичів, словенів, в'ятичів) з метою поселення на нових землях. Князю Володимирі потрібен був єдиний захисний рубіж, що складався з суцільного ланцюга міст-фортець. Фортеці на Острі стали б захистом Чернігово-Сіверських земель від степовиків. Можливо, що невелика фортеця була на лівому березі ріки, саме там, де знаходиться парк і паралельно до Остра проходить вулиця Дорошка. Ймовірно, що існувало й інше укріплення, вже на території лісу, між річкою і Кругом. Не виключено, що давньоруське городище було на території сучасної вулиці Першотравневої та прилеглих до неї територіях. Всі ці припущення є доречними, так як цілком відповідали вимогам тогочасного будівництва. Наші предки були досить розважливими і місця для поселення вибирали дуже доречні:

ліси, болота простягались суцільною смугою на лівому березі ріки, а ліси оточували поселення щільним півколом. Укріплення ж закривали дорогу на схід, а через болота обминати поселення було досить складно. Будівельних матеріалів мали досить, оскільки навколо стояли непрохідні ліси, тому швидко зводились теплі й зручні дерев'яні будівлі. Навколо поселення підіймались укріплення фортечних стін. У їх верхній частині знаходився майданчик, що ззовні від ворожих стріл і каменів прикривався дерев'яним забралом, в якому були щілини для стрільби у ворога.

Дерево було гарним будівельним матеріалом, але мало один істотний недолік – воно боялось вогню. Ось чому так важко зараз знайти залишки тієї пори – вогонь знищував все. Але цілком можливо, в майбутньому, маючи сучасні прилади, археологи зможуть знайти достатньо доказів існування городища на території села в часи Київської Русі.

Цей історичний період майстерно відобразив в своїй повісті «Кара Перуна» А. І Лопата, при цьому використовуючи відомі всім нам назви урочищ поблизу Козар.

КОЗАЦЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ СЕЛА

Перша письмова згадка про Козари відноситься до 1550 року. Свідчить про це й карта Остерського повіту, до якого тоді й належало село разом з багатьма іншими, включаючи Носівку та Ніжин.

1550 року король Речі Посполитої дарує землі навколо Козар так званому Їльцу, який проживає в повітовому місті Острі, а землі віддає двом арендаторам. А ті, в свою чергу, теж передають їх в користування іншим, маючи свій зиск. Судячи з архівних даних, Козари в цей час невеликі, хоча мова вже йде про Старі і Нові Козари. А це нашоєхує на думку, що, очевидно, село все-таки розширюється, і поряд зі старим поселенням з'являється нове, з правого боку річки.

На карті чітко бачимо границі Остерського повіту, який розкинувся тоді на великій території.

Річка Остер була ніби рубежем не тільки самого повіту, а й державним кордоном між Московією і Річчю Посполитою.

Знаходячись поблизу містечка Носівка, в 14 столітті разом з ним село було захоплене литовськими феодалами і ввійшло до Київського князівства, а з 1471 року – до Київського воєводства, як один з форпостів Великого князівства Литовського. Після Люблінської унії 1569 року – в складі Польщі.

В першій половині 17ст. Козари, як і Носівка та Кобижча, належали Адаму Григоровичу Киселю (1600-1653), що був однією з найяскравіших і водночас найсуперечливіших постатей української історії 17ст. Народився на Волині, там же помер, де був і похований в збудованому ним храмі в селі, яке дісталось йому у спадок, як єдине. Цікаво, що наприкінці життя до його володінь були долучені, як подарунки від польських королів, а також як куплені власним коштом, ще 64(!) села і містечка. Козари були подаровані Киселю королем в 1630 році за хоробрість і військовий хист в боротьбі з ворогами Речі Посполитої. Його опонентом в різного роду переговорах з Гетьманщиною з 1648 року виступав Богдан Хмельницький, тобто саме Адаму Киселю король доручав знаходити з гетьманом ті чи інші домовленості. Але інколи польська шляхта ігнорувала навіть накази короля щодо шляхів вирішення певних питань, і тоді Адам Григорович опинявся між двох вогнів. Не дивно, що його ім'я було маловідомим протягом трьох століть, а за свідченнями істориків з м. Мени, його розкішний замок був там зруйнований, коли Московія стала міцно триматись на Сіверських землях.

Певний час він проживав у Чернігові, займаючи досить значні управлінські посади: 1639 рік – чернігівський каштелян, 1641 рік – сенатор. З 1646-го – київський каштелян, а з 1651-го – київський воєвода. Цікаво, що в цей період від нього у спадок залишився досить розкішний замок поблизу Мени, що

складався з палацу, господарських будівель, системи захисних споруд. Був оточений р. Меною і ровами з водою. На валах стояв дубовий частокіл з п'ятьма глухими баштами по кутах, шоста височіла над воротами проти мосту через ставок. Мав маєток і поблизу Прилук, в селі Дідівці. На жаль, ті будівлі не збереглися, хоча в Дідівцях нащадками Адама Григоровича на місці замку в 19-ому ст. був побудований невеликий палац, що багато років слугував місцем відпочинку для кількох поколінь Киселів. Тут проживав і творив певний час Микола Костомаров, що волею долі поріднився з даним родом. Але, на превеликий жаль, в Козарах чи поблизу маєтків в Адама Киселя чи його нащадків не було.

Будучи державним діячем Речі Посполитої, спочатку прикладав зусиль, аби зберегти та розширити суб'єктність «народу руського» в Речі Посполитій, а далі – стримати її сповзання у вир війни. Помер незадовго перед тим, як козацькі вожді вирішили остаточно розірвати із залежністю від Республіки. 1 травня 1653 року Адам Кисіль склав тестамент (латинський аналог слова «заповіт»), оригінал якого, засвідчений особистим підписом та великою печаткою з особовим гербом воєводи – намет під хрестом, виявлений недавно.

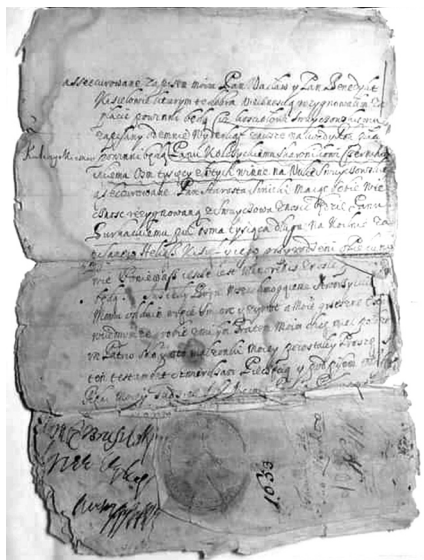
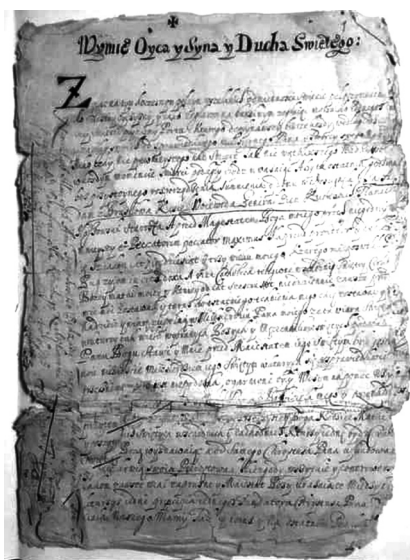
Будучи представником влади Речі Посполитої, воєводою, великим землевласником Адам Кисіль вимушений 1645 року подати в суд скаргу на полковника Душинського, який разом зі своїми підлеглими в Козарах, Кобижці та Носівці, які йому належали, вели себе надзвичайно зухвало по відношенню до місцевих жителів, приміняли фізичне насилля і, сучасною мовою, прямий рекет, вимагаючи кожного дня приносити їм їжу й алкоголь, або відкупитись величезною сумою грошей. Як бачимо, не тільки простий український народ страждав від сваволі польської шляхти, але й представники вітчизняної верхівки не були позбавлені цього. Навіть ті, що служили польському королю на високих посадах.

Ось так виглядала особиста печать Адама Киселя. Віднайдена в архівних матеріалах 2023 року разом із тестаментом вітчизняним науковцем Олегом Однороженком.

Сам текст заповіту нам, звичайно, зрозуміти досить важко, адже написаний він державною мовою Речі Посполитої, у складі якої знаходилося

Київське воєводство, але рік написання бачимо досить чітко – 1653.

До підписання Переяславської угоди залишається один рік.

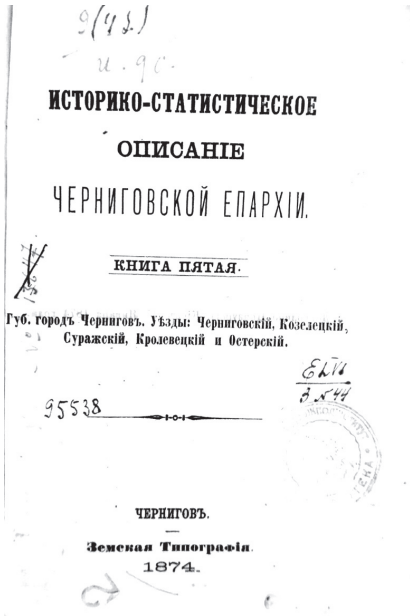
1933 року в Києві були видані «Переписні книги 1666 року». Досить цікавим є те, що наше село тоді називалось «город Козар», на відміну від сіл «Ржавець» та Адамівка. І тому жителі його відносились до «мещан», причому «трех статей», тобто рангів, хоча більшість з них займались сільським господарством. На той період в Козарах на річці Остер діє кілька млинів, що належать «мещанам» Масейченку, Руденку, вдові Глушисі та козаку Антону Киселенку. Війтом був Микифор Федоров. Серед прізвищ жителів є Пускаленко, Стаценко, Демиденко, Дем'яненко, Гузей, Горбач, Сумка, Дем'яненко, Борздий. Як бачимо, є такі, що збереглися і до наших днів, хоч і дещо видозмінені. Всі платили «оброки» відповідно до своїх статків в полковому на той час місті Ніжині.

В першій половині 17 століття село знаходилося в складі Носівської сотні Ніжинського, а з 1667 – Київського полку. Говорячи про даний час неможливо оминати увагою славетні постаті. Це був період так званої Руїни, коли перемоги козацького війська під проводом славетного гетьмана Богдана Хмельницького над польською шляхтою, що вчиняла наругу і самоуправство над українцями в своїх володіннях, змінилась утисками з боку московії, з якою ніби то Хмельницький підписав договір про об'єднання, якого не бачив ніхто в майбутньому, і за який в радянську добу гетьмана вважали найрозумнішим правителем України, а останні десятиліття – мало не зрадником українського народу, не дивлячись на його військові і політичні здобутки. Звичайно, була письмова угода про співпрацю, здебільш у військових справах козацького і російського військ. Але після смерті Хмельницького Московія часто ігнорує свої домовленості щодо прав Козацької держави. Та подібні угоди підписувались і з іншими країнами також в певні періоди правління гетьмана. І хто може знати напевно, якою могла би бути доля України, якби Богдан ще зміг якийсь час держати булаву і триматись в сідлі так же впевнено. Але в славетного гетьмана, уже

далеко не молодого чоловіка, були досить серйозні проблеми в житті. Можливо, це все і завадило Хмельницькому втілити в життя свої задуми щодо незалежності і самостійності України.

Як і правителі переважної більшості європейських країн, Богдан планував передати керівництво старшому синові, Тимошу, що від батька перейняв всі якості, необхідні майбутньому гетьману. Але той загинув на полі бою, захищаючи інтереси свого тестя, молдавського правителя. Молодшому синові, Юрасю, після смерті батька в 1657 році тримати булаву було досить проблематично – ні вік (16 років), ні брак досвіду і відповідних лідерських якостей цього не дозволяли. Тимчасово обраний на найвищу посаду найближчий і найдосвідченіший з оточення Хмельницького Іван Виговський, відомий проведенням блискучої військової операції під Конотопом 1659 року, коли численні московитські війська змушені були відступити. Можливо, він зумів би зберегти і примножити здобутки славного Богдана, та, досягши свого повноліття, Юрій Хмельницький булаву все-таки отримав, і це, звичайно, не дало ніяких позитивних результатів, скоріше – навпаки. Суперечки й серйозні розходження в інтересах козацької старшини поглиблювали в країні кризу, а саме цим уміло користувалась московитська верхівка, яка не вважала за необхідне виконувати свої домовленості в Переяславі. Згадаймо хоча б Чорну Раду в Ніжині 1663 року, що закінчилась досить трагічно: новообраний гетьман Лівобережної України Брюховецький розправився з опонентом Сомком та його прибічниками не без участі в цьому довгоруких московитських воєначальників. Рикошетом цих подій прокотились по Україні козацькі повстання, що ослабляли козацьку державу і дозволяли московитам все міцніше укріплюватись на нашій землі. Та й сам Брюховецький протримав гетьманську булаву лише два роки і був вбитий козаками. Намагання нового гетьмана, Петра Дорошенка, об'єднати під своїм керівництвом Правобережну і Лівобережну Україну закінчилось черговим приходом великого московського війська з послідуною тривалою облогою Чигирина,

— 276 —

саж. и за Торговицею въ окружности на версту. Такое количество церковной земли—даръ отдаленной древности но нинѣ остается у церкви только 22 десятины.

Въ 1746 г. видимъ церква старыхъ и новыхъ Козаръ и въ томъ же году по просьбѣ Полковника Тавскаго переведенъ къ Покровской церкви священникъ Данилъ Климентьевъ.

Въ нинѣшней Покровской храмѣ Евангеліе к. н. 1744 г.; а въ архивѣ указы съ 1722 г.

Въ 1645 г. извѣстный Адамъ Кисель заявлялъ дѣл жалобы суду: зир. 11 жаловался на то, что «Полковникъ Душинскій съ хоругвями драгунскою и козацкою насильно и своеволью заняли квартиры въ лѣнныхъ имѣніяхъ его Кобыжель и Козарудѣ и по жизненномъ—Носовѣ;—подданныхъ бьютъ каждый день, приказывая покупать имъ медь, пиво, горелку, рыбу»; 15 зир. писалъ, что Душинскій и его товарищи, ограбивъ имѣнія, вынудили жителей заплатить имъ 1000 битыхъ талерей, въ выкупъ за постой.¹⁰⁰

Число прихожанъ: въ 1770 г. 429 муж. 421 жен., 1790 г. 446 м. 440 жен. въ 1810 г. 272 м. 273 ж. въ 1830 г. 286 м. 288 ж. въ 1850 г. 283 м. 333 ж. въ 1860 г. 285 м. 330 ж.

СЕРЕДИНКА.

Въ 42 вер. отъ Козельца, въ 32 отъ Чернигова, въ 4 отъ Красиловки¹⁰¹ и въ 7 отъ Надвиновки, при рѣкѣ Смоланцѣ.

¹⁰⁰ Архивъ юго-зап. Р. 7, 3, 301—306.

— 275 —

КОЗАРЫ.

Въ 18 вер. отъ Козельца на дорогѣ изъ Кіева въ Нѣжинъ и Москву, на берегу озера и Остра, въ сосѣдствѣ съ Иржавцемъ и Алаиовкомъ, которыхъ жители были въ давнее время прихожанами Козарскими.

Козары—поселеніе дотатарское, указывающее своимъ именемъ на Козаръ, вѣроятно, имѣвшихъ здѣсь временное поселеніе.

Въ 1550 г. Король пожаловалъ «Козаровичи» Ельну и здѣсь были тогда двое платившіе медовую дань Ельну. По тогдашнему быту, это означало, что эти двое были арендаторами земель Ельна, которые вносилъ Ельну плату, отдавали отъ себя землю другимъ. Но нове ошибочно думать, будто эти двое были единственными жителями Козаръ и тѣмъ болѣе, что въ Козарахъ были земли принадлежавшія Ельну, тѣ, которыми посады назывались селомъ старыхъ Козаръ.

По переписи 767 г. церковныя земли: дворовая съ постройками, пахатная «за Олещенковымъ гаємъ» на 5 дней, примѣрно мѣрою 8700 козар. саж. у цвѣховой лозы на 2 дня, мѣрою 5220 саж. Та и другая даны на поминаніе при аклахъ; сѣнокосъ издревла церковный на 50 козовъ, дѣлъ въ Осовой чащѣ въ окружности на 120

¹⁰¹ Роспись книгъ 1491—1730 г. Каратаева, соб 1861 г. стр. 5, 13.

¹⁰² Кузмина записки 2, 338. Въ томъ, что «Козаровичи», отдававши Ельну—нынѣшние Козары Косаевъ. у. уверяетъ изъ того, что Ельны жили въ Острѣ и въ 1690 г. см. объ Острѣ.

тодішньої гетьманської столиці, і ув'язненням самого Дорошенка на В'ятці, де й закінчив свої дні шанований в народі гетьман, що не зміг підняти Україну з тодішньої Руїни. А взагалі-то пісню про цього гетьмана пам'ятаю ще з дитинства : «...Попереду, попереду Дорошенко, веде своє військо, військо Запорізьке хорошенько...» її знали і співали, була навіть застільною. А чи могли ті, що виконували її тоді, детально знати про наміри й досягнення Дорошенка, залишається для нас загадкою.

На карті Київського воєводства Гійома Левассера де Боплана (бл. 1600 – після 1675) чітко бачимо, що Ніжин - Nizyn (виділено чорним прямокутником у центрі) є найбільшою фортецею цього воєводства на Острі, по якому проходить кордон з Чернігівським князівством, яке належало Московському царству.

Як уже зазначалося, в 17ст. Козари в складі Носівської сотні належать до Ніжинського, а з 1667року - Київського полку. На карті французького вченого Боплана зображені лише невеликі населені пункти, і чітко видно назву «Козар» між Козельцем і Носівкою на річці Остер.

З 1687 року гетьманом України був обраний Іван Мазепа – людина досить освічена. Ще за порадою Богдана Хмельницького батько молодого хороброго козака Івана, що неодноразово проявляв кмітливість і хоробрість, віддав сина на навчання до Голландії, а потім довгий час Мазепа був на службі в польського короля Яна Казимира. Пізніше став служити в гетьмана Дорошенка.

Двадцять років Мазепа тримав гетьманську булаву, маючи європейську освіту, великий досвід в дипломатичній

сфері, неабияку хоробрість. З ним рахувались і європейські, і московитські правителі. Цар Петро I, хоч і терпів в Україні окремого гетьмана, але намагався якомога більше обмежувати його права, вимагаючи, щоб козаки воювали разом з його військом проти Польщі, Швеції і татар. А потім ще й залучав до важких робіт на будівництві нової столиці своєї держави – Петербурга. А в Україні в той час було ледве кілька тисяч козаків коло гетьмана, а по всіх містах і селах стояли московитські солдати. Козацтво і весь народ стали нарікати на гетьмана, що він цареві аж занадто послухний. Мазепа ж розумів, що самостійно не здатен виступити проти царя і ждав слушної години, покладаючи надії на війну Московії зі Швецією. Довірившись обіцянкам надійного партнера, шведського короля Карла XII, гетьман вступає з ним в змову... І ми всі чудово знаємо, чим це все закінчилось завдяки зрадникам. В листопаді 1708 року за наказом царя орда московитів під проводом Меншикова надзвичайно жорстоко розправилася не тільки з прибічниками Мазепи, що тримали облогу гетьманської столиці, а й з усіма жителями Батурина, включно з німцями, жінками, дітьми. В генах далеких предків теперішніх рашистів бажання убивати беззахисних, мабуть, міцно тримається вже більше трьох століть.

Це була перша з найтрагічніших подій в Україні 18 століття. Далі – закріпачення на ціле століття українського селянства, діяльність так званої «тайної експедиції» – далекого пращура енкаведе в Україні, а закінчилось все повним руйнуванням Запорізької Січі.

Кінець 18-го – початок 19-го століття вносить і свої корективи в питання кількості населення в Козарах, зокрема дорослого, яке в своїй переважній більшості є прихожанами Покровської церкви. Думаю, на той час це були жителі Козар, Іржавця та ближніх хуторів. На середину і під кінець 18ст. – їх близько тисячі, а в 1810 році – майже вдвічі менше. Це пов'язано скоріш за все з тим, що кріпосне право надало можливість

поміщикам користуватись селянами, як своєю власністю, продаючи, переселяючи, даруючи їх на свій розсуд. Можливо, частина кріпосних була переселена на південь, в так звані «потьомкінські села». Не виключено, що певний процент чоловічого населення, мобілізований на російсько-турецьку війну, якщо і залишився живим після, то на чверть століття був відірваний від сім'ї і батьківщини. Це вносило свої корективи в подальшу демографічну ситуацію. Якщо до 1830-го року число дорослих чоловіків і жінок було приблизно однаковим, то в 1850-му жінок більше: 333 особи жіночого на 283 чоловічого населення. Тобто, відбувається певний занепад.

Ну і трохи про Мазепу й Козари. В 50-х роках минулого століття з моїм дідом по матері, жителем Іржавця, Супруном Іваном Корнійовичом, стався один цікавий випадок. Під час заготівлі сіна в лісі він побачив кількох чоловік, явно не сільських. Вони представилися, як столична наукова археологічна експедиція, що досліджує шлях Карла XII після його поразки в Полтавській битві, і поставили йому кілька запитань стосовно місцевості. Дід, маючи лиш початкову освіту, був трохи здивований, що саме цією дорогою міг проходити шведський король. Про це я дізналась через багато років, десь наприкінці 80-х. Про Мазепу ще й тоді говорити було не прийнято. І вже значно пізніше зробила припущення, що то проводились пошуки саме скарбів гетьмана.

Якщо ви уважно прочитали оригінальний витяг з документу 19-го століття, то можете побачити, що назва села вже була написана, як «Козарград». Випадково це чи ні, але ще й тоді село називали «містечком». І, мабуть, звернули увагу, що прихожанами Козарської Покровської церкви, побудованої в 1721 році, були жителі Іржавця та Адамівки. І, можливо, серед них була дівчинка Наталка з Адамівки, яку пізніше посватав парубок Григорій з Лемешів, а потім одружився з нею. Разом подружжя виростили доньку і двох синів, які, завдячуючи своїм талантам, стали відомі всьому світові: молодший, схильний

до наук, як останній гетьман України, і старший, що мав прекрасний голос, як законний чоловік імператриці Єлизавети. Ну, їх імена вам добре знайомі – Олексій і Кирило Розумовські. В часи правління Єлизавети, в 1750 році гетьманом України було обрано Кирила Розумовського, що мав не просто блискучу європейську освіту, а й досвід роботи головою Академії Наук в Петербурзі. Період правління цього гетьмана був відзначений початком наведення в Україні ладу на європейський взірець і відміною діяльності «тайної експедиції», побудовою розкішного палацу в Батурині. Та тривало це лише 14 років – невдовзі після смерті Єлизавети, організувавши змову та вбивши свого чоловіка Петра II, до влади приходить та, що скасувала гетьманство, зруйнувала Січ, зробила селян кріпаками, поневолила Україну остаточно.

Наталія Дем'янівна Розумовська
(1690–1762)

Наталія Дем'янівна Розумовська (1690–1762) народилась в с. Адамівка. В поважному віці проживала в Козельці, де й похована в соборі Різдва Богородиці, що був побудований в середині 18 ст., і на будівництво якого жертувала власні кошти.

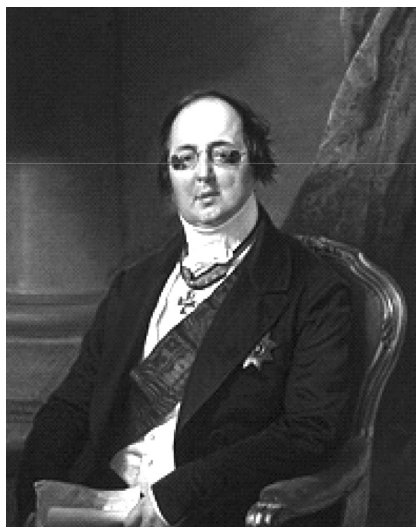
Оскільки в період її дитинства жителі Адамівки та Іржавця були прихожанами Козарської Покровської церкви в 17-поч. 18ст, маленька Наталочка з батьками могла відвідувати Козарський храм і, цілком можливо, охрещена була саме там. Мабуть, дуже щиро

молилась і просила в Бога захисту й підтримки Наталя, бо її дітям, синам звичайного сільського козака, судилась досить незвична для простих людей доля.

Донька Розумів була заміжньою за полковником, в своєму володінні вони мали хутір Покорщину, тепер околиця Козельця.

Як же всі ті події відобразились на житті Козар? Найважливіша – частина жителів села стає повністю підневільною. У 18 столітті переважна більшість земель і лісів навколо села, як і самі кріпосні, належить Безбородькам, зокрема Іллі Андрійовичу.

*Олександр Григорович
Кушельов-Безбородько, онук Іллі
Андрійовича Безбородька*

*Ілля Андрійович Безбородько
молодший брат
Олександра Безбородька.*

І ще один цікавий факт, що стає нам відомим з переписів 1740-1748 рр. На той період в Ніжинському полку, до якого тоді належали Козари в складі Носівської сотні, було 270 шкіл. Для порівняння : в Прилуцькому – 69, в Чернігівському – 154. І це свідчить не лише про кількість території, а й увагу керівництва

полку до освіти населення. Можливо, це було пов'язано з порівняно переважною більшістю козаків і міщан. Та скоро картина змінюється кардинально: навіщо освіта кріпакам?

Катерина II була хоч і жорстокою, але доволі розумною правителькою. Саме тому сприяла створенню умов для того, щоб частина колишньої козацької старшини, що мала гарну освіту і потужний практичний досвід управлінської діяльності, була залучена до роботи на благо російської імперії. Саме до таких належали представники родини Безбородьків, предок яких був козаком у війську Богдана Хмельницького. Його нащадок, Андрій Безбородько, працював генеральним писарем при гетьмані у місті Глухові. Саме там в 1747 році народився його син Олександр, який отримав освіту в Києві, а кар'єру почав у канцелярії генерал-губернатора Малоросії П. Румянцева. В 1768 році призначений командувачем Ніжинського полку, з 1775-го року – особистий секретар Катерини II. В 1784 році обіймає посаду віце-канцлера і отримує графський титул. Завідує всіма дипломатичними справами при дворі, імператриця цінує його розум і досвід, що виражається в різноманітних нагородах. З 1797 року О. А. Безбородько – сенатор, канцлер вже при імператорі Павлу I, який, як відомо, дуже упереджено відносився до всіх з оточення своєї матері, але теж зумів належно оцінити працю сенатора, подарувавши титул князя, багатотисячні земельні угіддя і близько десяти тисяч кріпосних. Князь цим користувався лише два роки, оскільки помер в 1799 р. А для України Олександр Андрійович зробив дві надзвичайно важливі речі: написав «Короткий літопис Малоросії» і профінансував будівництво одного з найперших вищих навчальних закладів України – Гімназію вищих наук в Ніжині. Звичайно, Гімназія вже була збудована і відкрита після смерті Олександра Андрійовича, 1820р., але кошти на будівництво по заповіту були перераховані Іллею Андрійовичем із братового спадку. Сам Ілля Андрійович теж не дожив до відкриття навчального закладу. Та заповів передавати

майбутній Гімназії прибуток від власних маєтків у Вертіївці та Носівці (напевно, сюди входили і Козари) в сумі 15000 крб. щорічно.

Згадок про те, що Ілля Андрійович бував у Козарах, в письмових джерелах знайти не вдалось. Навіть достеменно невідомо, чи бував він особисто в Ніжині, як і його онук Олександр Григорович Кушелев-Безбородько (1800-1855рр.), який опікувався будівництвом, відкриттям і забезпеченням Ніжинського вищого навчального закладу всім необхідним, а також неодноразово дарував книги, картини, оплачував роботу майстрів-оздоблювальників та турбувався про те, щоб гімназія стала ліцеєм, який би міг рівнятися з університетом. І саме це сталося в 1832році.

Графиня Любов Олександрівна Мусіна-Пушкіна (Кушелева-Безбородько) з сином Олександром Олексійовичем та його дружиною Марією.

КОЗАРИ в ХІХ – на поч. ХХ СТОЛІТТЯ

Очевидно, що саме Олександр Григорович успадкував Козари після смерті свого діда. А вже поховавши батька, селом, як Носівкою та іншими населеними пунктами поблизу Ніжина, починає володіти його донька Любов Олександрівна Кушелева-Безбородько (1833-1917), яка після одруження носить прізвище чоловіка, графа Олексія Івановича Мусіна-Пушкіна (1825-1879). Саме тоді на околиці села, поблизу економії, був побудований одноповерховий будинок, що кілька десятиліть слугував улюбленою дачею всієї родини. Поряд виростає прекрасний парк з рідкісними деревами, виписаними з різних місць, зокрема, за свідченнями, з далекої Карелії, і неймовірними квітковими клумбами. Як відомо, такі парки власники розбивали саме там, де планували жити або перебувати певний час, зокрема проводити літній період. Прекрасні навколишні ліси, мальовничі водойми та сонячні дні сприяли переселенню сім'ї з прохолодного хмарного Петербурга до Козар на ціле літо. Цьому слугувало і відносно легке пересування – саме в цей період починає функціонувати залізничне сполучення з російських міст до Києва, на якому знаходилась станція Носівка.

В ці роки поблизу лісу, поруч з маєтком, закладається дивовижна пам'ятка, так званий Круг, що складався з величного паркового ансамблю: довга пряма хвойна алея завершувалась круглою, діаметром десь з футбольне поле, засаджене неймовірно м'якою травою смарагдового кольору. Обабіч прямої алеї з двох боків, на певному відрізку шляху, росли кущі троянд. Ще в кінці 60-х рр. залишки тих кущів, вже здичавілі, можна було побачити поблизу лісництва. Але, що цікаво – таких колючих я більше не зустрічала ніде, тільки в Козарах. Пізніше навколо обох алей вирости дерева, потім деякі будівлі, що пряму алею вже частково поглинули ще в 30-х рр., а кругова в своїй первозданній красі протрималась до початку 80-х. Цікаво, що за спогадами жительки Носівки Н. Веремійченко, що формувались завдяки розповідям бабусі,

її прадід Потій Григорій працював доглядачем за роботою по доставці і висадженню молоденьких дерев на території ландшафтно-паркового комплексу. Ще хлопцем його, грека за походженням, що мав уже базову гімназійну освіту, знайшов в Ніжині управитель економії та запропонував роботу в Козарах під своїм керівництвом. Проживав він в Іржавці. І саме від нього пішов в селі рід Потіїв, адже мав трьох синів і двох доньок.

Козари, як і багато навколишніх сіл та земель, що належали Мусіним-Пушкіним, були частиною аграрного сектору імперії. В пріоритеті – вирощування та переробка цукрових буряків. Як відомо, Чернігівщина завжди славилась рекордними урожаєм саме цієї культури. Родині належали цукрові заводи в Носівці та Бобровиці.

Був у Козарах і винокурний завод, де виготовляли спиртні вироби. Можливо, він також належав сім'ї Мусіних-Пушкіних.

Кожного року в селі проходив ярмарок, на який звозили свої вироби й товари жителі різних міст і сіл, як ближніх, так і віддалених.

Якщо прослідкувати динаміку росту населення, можна побачити, що його збільшення відбувається під кінець 19го століття. Якщо в 1866р. в селі налічувалось 257 дворів і 1194 жителі, то в 1897 – вже 395 дворів і 1964 жителі. Як бачимо, різниця досить значима, беручи до уваги незначний часовий період в 30 років. Думаю, свою роль відіграли управлінські реформи 60-х рр., що відмінили кріпацтво та сприяли утворенню земств. Мабуть, в багатьох з'явилась можливість придбати земельні ділянки за доступними цінами. Достовірно відомо, що на 1866 рік в Козарах діяло сільське училище, щось на зразок початкової школи, а в кінці століття – земська школа, попечителем якої був граф Олександр Олексійович Мусін-Пушкін. В 1891 році на місці старої дерев'яної церкви побудована нова кам'яна. Про це напишу детально пізніше. Хоч і стали Козари вже селом досить великим, але не волосним центром, бо відносились до Держанівської волості, де певний час писарем працював мій прадід Пархоменко Юхим Максимович.

Переважна більшість жителів села на той період займались власним господарством: вирощували зернові, коренеплоди, овочі, фрукти, розводили худобу. Були й свої майстерні, зокрема ковальська, де працювали старші брати мого діда. Частина селян наймались на роботу в економію, де доглядали за худобою та територією маєтку, обробляли панські лани, стерегли ліс. За розповіддю Дорошко (Пархоменко) Ніни Миколаївни, що базувались на спогадах її бабусі, дівчата з бідних сімей за сезон могли заробити собі на придане на прополюванні цукрових буряків, що свідчить про досить хорошу оплату праці.

В одній із соціальних мереж про той період в житті своєї малої батьківщини, маючи змогу напередодні ознайомитись з архівними матеріалами, розповіла уродженка Козар Оксана Мазур (Близнюк). Подаю витяги з її розповіді. Це, насамперед, про представників різних національностей, що мешкали в селі.

«... В дитинстві я випадково намалювала на паркані зірку Давида. Я нічого не мала на увазі, просто було дуже цікаво для себе, як прості геометричні форми-трикутники складаються в шестикінецьну зірку. Батьки були наполохані, а мені довелось змивати своє творіння.

... Мій дід Іван говорив, що його бабуса була чистокровна єврейка. Але то було схоже більше на міф, ніж на правду. Ну звідкіля могли взятися євреї в маленькому селі Козари? Моєму діду пощастило залишитися живим після німецького полону. ... Він розповідав нам, малим онукам, про те, як залишився без рідних, тож надії заглянути в минуле майже не було.

Не так давно мені пощастило натрапити на копії метричних книжок Покровської церкви містечка Козари, і тут для мене відкрилась незнана історія моєї малої батьківщини. В Козарах було досить різнобарвне суспільство. Тут мешкали не тільки православні, але й католики, лютерани та іудеї. Серед православних були й цигани. Можливо, суспільство було поділене на класи (дворяни, міщани, козаки, селяни), але не на нації. Родичалися й кумалися хто з ким хотів. Козари

жили насиченим життям, а Покровська церква була досить популярна для одружень.

...В єврейських реєстрах вказано, що станом на 1882 рік в Козарах мешкало декілька єврейських сімей. Тоді наше мальовниче село мало статус містечка. В сім'ї Аврама-Герша Нахимовича Віленчика та його дружини Мери Мойсеевної була дочка Цивікілія. 20 квітня 1882 року (будучи вісімнадцятилітньою) вона відмовилась від іудаїзму, була похрещена та наречена Олександром. А 25 квітня того ж року міщанка Циля (Олександра) побралася з Леонтієм Івановичем Петруком, простим сільським хлопцем... Мабуть, то було велике кохання... В їхньому шлюбі народилась дочка Єлизавета, що згодом вийшла заміж за Юхима Березку. А в 1919 році в них народився син Іван – мій дід, батько мого батька. Слова мого дідуса про його бабусю Цилю знайшли підтвердження не лише в старих метричних книгах, а й в результатах аналізу ДНК, що показує в мене наявність відсотків євреїв Ашкенази. Я вже ніколи і ні від кого не дізнаюся, яким було життя моїх предків, які в них були звички і звичаї, та як вживалися дві різні культури в одній сім'ї. Мені ніхто не розповість про це, бо нашу історію натхненно плундрували комуністи, а в березні 1943 року вона була остаточно знищена німецькими нацистами.»

Пізніше продовжимо розповідь Оксани про долю її предків. А зараз повернемось до кінця 19-го і початку 20-го століття. Як уже було зазначено, значні зміни в житті села відбувались завдяки реформам. Тепер земства опікувались народною освітою, медициною, культурою тощо. Але якихось глобальних змін це не принесло. Козари мали лише початкову земську школу. На початку 20 століття в імперії посилюється політична криза, адже рівень життя народу в порівнянні з країнами Європи був значно нижчий. Хоча трудівників села, що своєю тяжкою працею тримали в достатку свої сім'ї, це стосувалося мало. Але ж не могли жити всі однаково. Тогочасна приказка дуже влучно розкриває причини достатку в сільських сім'ях: «За хорошим господарем і «свинка» – господинька». А говорить це лише про те, що основну тяжку

фізичну роботу по утриманні сім'ї в селі виконував саме чоловік. Як переказували жінки старшого віку спогади своїх бабусь, бідували ті, хто мав певні каліцтва, одинокі, вдови ну і, звичайно, які роботу не любили взагалі. Саме на останніх і спирались різні напівкримінальні елементи, що організували погром економії в Козарах. Тоді були спалені господарські будівлі, розтягнені і понівечені багато речей з будинку-дачі Мусіних-Пушкіних. Це був час революції 1905 року.

Та все незабаром було відновлено. Ще й нововведення не забарились – місцеві умільці змайстрували для панянок платформу-купальню, що опускалась на дно озера в маетку, щоб ніжкам не загрузати, глибина занурення також регулювалась. Ну і без братів Пархоменків: Петра, Максима, Миколи Юхимовичів – ковалів, за переказами, обійтись не змогли. А ось паняночки їхнім дітям і молодшим братикам та сестричкам (і не тільки їм) віддячували в незвичний спосіб – так тішились, їдучи в сідлі, розкидаючи цукерки та дрібні монети, спостерігати, як малеча копирсається в пилюці. Дід розповідав мені це, як річ саму по собі зрозумілу – вони, малюки, були дуже раді тим гостинцям від красиво вбраних панночок на конях...

Ворожба, Харьковской губ.
„Кутюк“.

Worobja. Gouvernement de Kharkov.
„Le petit coin“.

Думаю, в Козарах теж переважали такі вулиці й будівлі

«ПОВСТАНЬТЕ, ГНАНІ І ГОЛОДНІ...»

або Зробимо все по-новому

Події після буремного 17-го відразу якихось змін в село не принесли. Матрос Кузьма Дорошко у 18-ому звістку про встановлення радянської влади козарцям приніс. Пізніше він був убитий денікінцями, які зупинялись в селі 1919 року. За іншими відомостями, це зробили німці у 1918. А покидаючи село, вони залишили добротний автомобіль. Це, мабуть, через відсутність пального. Так він кілька років і простояв на подвір'ї в моєму «родовому маєтку», поки господарі знайшлись. Нові, звичайно...

У 18-ому році влада в селі певний час належала представникам німецьких окупаційних військ. Її змінили посланці Української Народної Республіки, якою керувала Директорія під проводом Симона Петлюри. Відомості про це були викладені в 1963 році у згадуваній «Анкеті...», дійшли до сільської ради з не вказаних джерел. В 1919-ому в Козарах стояли денікінці. Невдовзі влада остаточно перейшла до рук більшовиків.

Двадцять роки відзначались кардинальною руйнацією всієї життєвої системи і устроїв села. І, як завжди в нашій багатівіковій історії, найбільш страждали відповідальні, розумні, працьовиті. Вони мали що втрачати.

Землі навколо села на 1918 р. належали як великим землевласникам, зокрема Л. О. Мусіній-Пушкіній (5 тис. 500 дес.), Петровському (250 десятин), і тим, які мали кілька десятків, або й навіть просто кілька десятин. Мій прадід, Юхим Максимович, помер ще в 1908 році, а його 40 десятин в переважній своїй більшості були поділені на старших з 10-х дітей. Тільки інколи мій дід, найменший з 8-ми братів, з легкою ностальгією згадував про родинну ниву десь поблизу теперішніх Бондарів...

Ліси були у власності держави, громади, графів Мусіних-Пушкіних, інших власників, зокрема Гомоляко мав 60 десятин, а

також належали церковному відомству, що володіло і певними земельними угіддями.

У 1918 році відбувся кардинальний перерозподіл власності на землю і ліси. Останні в своїй переважній більшості починають належати державі і громаді, хоча до певного періоду це приватні володіння. Вся земля була розділена між селянами. Але не всі могли її належно втримувати, адже для цього необхідні засоби для обробки, тобто воли, коні, реманент і певні технічні інструменти. І тому частина селян була вимушена робити це спільно.

В 1920 році в Козарах створено перший кооператив і побудовано паровий млин. Але цікаво те, що на цей період в селі працювали дві школи, пошта. До 1933 року трималась і церква, а потім її частково розібрали, а в збереженому приміщенні розмістили медичну амбулаторію. Адміністративною одиницею влади на селі була сільська рада.

Якщо думаєте, що корупція тоді була відсутня, глибоко помиляєтесь. Один з номерів газети Ніжинського окружного «Нове село» подає звіт «Про стан лісового господарства Козарського лісництва ... за 1924–1925 роки», в пункті №3 якого зазначено, що «...знищено самовільними вирубками більше 100(!) десятин лісу...», а вже пункт №6 даного документа інформує про необхідність добудувати всі дачі, як місцевого значення, так і держлісфонду.

В 1925–1929 рр. переважна більшість лісів опиняється у володінні Лісгосптресту, тобто державного підприємства. Ліси місцевого значення були виділені в 1934–1936 рр. і передані у колгоспну власність. Інших господарів бути не могло.

Про цей період в житті села ми дізнаємось з тогочасної періодики, зокрема газети «Нове село» Ніжинського окружного, який існував до 1932 року, матеріали наведені вище. Першого лютого 1925 року правління сільської ради в особах голови Ткача І., помічника Кучини, завідуючого Козарським лісництвом Меркур'єва І. приходять до висновку, що роботу комітету

взаємодопомоги, яка включає допомогу інвалідам, сиротам, вдовам, бідним, слід вважати незадовільною.

В березні 1925 року відбулись вибори до сільської ради, які виявили «...повний провал виставлених кандидатур від КП(б) У», в чому зізнається в протоколі голова сільської виборчої комісії Шкурат.

20 січня 1926 року Ніжинський окружний комітет з'ясовує справу про зайняте під церкву релігійною общиною в Козарах приміщення школи. Голова общини Ілля Петрович Гриценко зсилається тільки на свою заяву і постанову громади. Висновок окружному чіткий і зрозумілий – розібратись і передати його школі. Хоча мені особисто мало зрозуміло, про яке саме приміщення йде мова: чи це частина церковної будівлі, чи якесь окреме? Як відомо, в двадцятих роках у селі було два приміщення школи – те, що існувало з 1913 року, і переобладнаний під навчальний корпус панський будинок. З газетних матеріалів дізнаємось, що в цьому році дітей, охоплених навчанням в школі, 176, при загальній кількості населення – 2 701 чоловік.

Як створювались колгоспи, ким і за чиєю вказівкою відомо всім давно, як і те, скільки було тоді поламано життів українських селян! В Козарах перший колгосп, імені Петровського, створили в 1929 році. В 1933 створюється другий – ім. Косіора. Розуміємо, що процес був надзвичайно болючий для переважної більшості, бо віднімали не лише землю, а й худобу, що споконвіків була для селян годувальницею. І все ж працювали, як звикли, на совість, отримуючи при цьому в кінці року на зароблені трудовні здебільш натуральну оплату у вигляді зерна. Воно якось допомагало вижити, бо господарство було здебільш натуральним – споживали те, що вирощували. Але наступила повна залежність, адже відразу в колгосп забрали все – худобу, реманент, запаси. Гроші водились у мінімальній кількості, та й ті держава прагнула отримати в своє користування у вигляді різноманітних позик. Нова імперія

будувалась теж за рахунок нещадної експлуатації селян, вже колгоспників.

Та, крім колгоспу, козарці могли ще працювати в лісництві (частина лісів належала колгоспу) та на меліоративній станції, що відкрилась на правому березі Остра, поряд зі Слободою. Вона займалась осушуванням боліт. Для цього змінювались русла річок, викопувались ставки і т. д. Директором цього підприємства був киянин Гусаченко (відчула неймовірну радість, коли знайшла в мережі за 2006 рік статтю, написану його сином Ігорем, ви теж її прочитаєте), головним інженером – німецький спеціаліст, що був надзвичайно відповідальним працівником і великим знавцем своєї справи. Та доля дуже жорстоко вчинила з ним, бо мав нещастя належати до народу, який, за виразом геніального німецького письменника Ремарка, будучи «...високоцивілізованим, ... зумів перевершити Аттілу і Чингізхана, з натхненням здійснивши миттєвий поворот до варварства». В 1941 році він очолив евакуацію основних машин і механізмів підприємства. До місця призначення не дістався – дорогою був позбавлений життя невідомими з причини своєї національної приналежності. А, можливо, він був саме з тих, що тікали від нацистського режиму, який опанував Німеччину в 1933 році... Звичайно, цього напевне не знав ніхто, а спогади про людину залишились найпозитивніші у всіх, кому довелося з ним працювати. І прізвище його пам'ятали, це я забула, бо чула цю історію багато років тому від свого діда, який працював під керівництвом німецького спеціаліста, що вмів цінувати висококваліфікованих робітників.

Моєму дідові, Пархоменку Михайлу Юхимовичу, в житті таланило кілька разів, хоч і виріс в багатодітній сім'ї (10 дітей, дев'ятий), а в чотирирічному віці втратив батька. Та в середині двадцятих, після служби в армії, їде в Київ до старшого брата Івана, що працював інженером і влаштував молодшого до себе на завод «Більшовик». Михайло за кілька років досконало оволодіває спеціальністю токаря і отримує найвищий, 6-ий

професійний розряд. Хлопця цінують керівники, обіцяють надати житло після одруження. Але ось тут перед ним і виникає дилема: Київ чи Козари? Кохана дівчина Оксана, напрочуд м'яка і сором'язлива, категорично відмовляється покидати після одруження село. Щиро пожалкувавши за столичними перспективами, Михайло підсумовує: кохання перемогло всі ті перспективи! І це все якраз в час колективізації. Та втрачати йому нічого – господарства практично не має, киянин уже... І знову підфартило – на щойно організоване меліоративне підприємство в Козарах(!) потрібен токар... Від діда я про все і дізналась. Мушу зазначити, що після війни дане підприємство базувалось вже в Ніжині, де й довелося певний час йому попрацювати. Та якось вражень і спогадів про цей період його життя вже не пам'ятаю. Мабуть, не було такої атмосфери, як в Козарах. А я так і не наважилась спитати бабусю, чи не шкодує вона про ту умову, що поставила дідові на початку подружнього життя...

Роки створення колгоспів співпадають з часом страшного голодомору в Україні. Представники покоління наших дідів згадували про нього, як дуже тяжкий час, коли багато людей були знесилені, пухли з голоду. Але я ніколи не чула про те, щоб хтось помирав саме в Козарах. І цьому є причини. По-перше, наші землі були надзвичайно пристосовані до вирощування коренеплодів (їх не так активно «експропріювали», як зернові). А по-друге – поруч ліс, який багато допомагав. Можливо, зіграв роль і людський фактор в лиці збирачів урожаю з господарств селян, які з деяким розумінням відносились до виконання своїх обов'язків.

Як не дивно, але буквально за кілька років колгоспи у Козарах впевнено стають на ноги і досягають успіхів у виробництві: льонарі і тваринники були учасниками Всесоюзної сільськогосподарської виставки. Мабуть, працювали на совість всі – і спеціалісти, і прості трударі, що несли на своїх плечах основний тягар нелегкої праці.

Всі ми добре знаємо, що приніс в Україну жахливий 1937 рік – знищення найсвідоміших, найрозумніших, найталановитіших... Прикро, що ми не знали так багато. Прочитайте збірник під редакцією Юрія Вінничука «Соловецький етап», будете вражені не менше, ніж я.

«Енциклопедія Носівщини» на просторах всесвітньої мережі виявила цікавий документ:

«Виписка з протоколу № 215 засідання трійки УНКВС по Київській області від 11 квітня 1938 року по справі №83938 3-го відділу КОУ НКВС по звинуваченню:

1. Дорошка Федора Васильовича, 1882р. н., уродженця с. Козари, Чернігівського р-ну(?), жителя м. Києва, українця. В 1919р. був заарештований органами ЧК, український націоналіст, самостійник...

.....

5. Дорошка Івана Тарасовича, 1911 р. н., уродженця с. Козатин (правильніше Козари), Чернігівської обл., жителя м. Києва, українця, агресивно соціально (?) налаштованого, утримується під вартою...»

Людям винесено смертний вирок так званою «трійкою» за те, що в чомусь були не згодні з політикою нової імперської влади... Мабуть, нам є ким пишатись. Мушу додати, що в 1943 був розстріляний та спалений фашистами Дорошко Тарас Овсійович, 1878 р.н., що був, скоріш за все, батьком розстріляного Івана. Ось так – два кати, а сутність їх ідентична...

І ще одна подія в житті села відбулась в 1940 році. З розповідей козарців, що спираються на спогади очевидців, дізнаємось, що саме тоді в прекрасному графському парку були спиляні всі дуби. За деякими свідченнями, їх закупила Німеччина, за іншими – для потреб своєї держави. Яка версія правильна, цього ми вже не дізнаємось напевне, але парк ще залишався, і його вже повністю знищили німецькі окупанти в 41-43-ому роках.

«ПАМ'ЯТАЮТЬ КОЗАРИ, ЯК В ЖАХЛИВОМУ СНІ...»

Та війна практично зруйнувала Козари. Село тоді перестало існувати. Про це потім треба було просто кричати. Та з тим Козари залишились майже наодинці, тобто ті його жителі, які дивом врятувались. Звичайно, кожного року село навідували представники місцевої влади і преси, в день трагедії. Тільки й всього...

Я хочу почати зі спогадів одного хлопчика, сина директора меліоративної станції Гусаченка Ігоря, викладеними у Всесвітню мережу в 2006 році.

«Чи можна точно визначити момент закінчення дитинства? Інколи можна. У мене це сталося 22 червня 1941 року в селі Козари. У Мусія Васильовича Дорошка, в якого мої батьки наймали кімнату, був детекторний приймач. У його навушниках і прозвучав далекий голос Молотова, який повідомив про початок війни. (Дорошко Мусій Васильович, робітник меліоративної станції, 1873 р. н., загинув 11 березня 1943 року, прим. автора).

Козари – велике мальовниче село в Чернігівській області. Поруч – річка Остер і прекрасний ліс. Тут мій батько керував осушенням боліт, а на літо ми з матір'ю приїздили до нього. Нас оточували доброзичливі й роботящі люди. Та мирне життя зруйнувалося миттю.

Уже наступного дня розпочався призов до армії. П'ятсот жителів Козар стали солдатами. А фронт стрімко наближався. Всього через 20 днів після початку війни німці підійшли до Києва, але були зупинені на межі його укріп району. Оборона столиці тривала понад два місяці.

Над Козарами щодня з характерним виттям моторів пролітали дев'ятки німецьких бомбардувальників. Одного разу наш винищувач намагався атакувати «юнкерс», що відстав,

але через дві хвилини був збитий. Наступного дня село ховало льотчика.

Якось над вулицями поземним польотом пронісся «мессершмітт», ведучи вогонь із кулеметів. Після цього всі кинулися копати сховища. Ми теж викопали в саду щілину і накрили її дровами. З неба падали численні листівки з «перепустками» для здачі в полон. На одній з листівок був зображений офіцер-артилерист Яків Джугашвілі – син Сталіна, який потрапив у полон на самому початку війни.

Мого батька послали на будівництво укріплень на річці Остер. Однак ця річка не могла бути серйозною перешкодою для німців, які успішно форсували Дніпро і вдерлися в Лівобережжя. Над захисниками Києва нависла загроза оточення, проте Ставка забороняла відходити. А лещата противника з кожним днем неухильно стискалися.

Маршал Баграмян згадував: «Армії північного крила фронту виявляли по-справжньому героїчні зусилля, щоб стримувати противника на річці Остер... На захід від Ніжина, між Козарами і Козельцем, фронт армії переривався, і в пролом, який там утворився, вклинились з'єднання 6-ої німецької армії...» Так-так, тієї самої 6-ої армії, яка безславно закінчила свій шлях у Сталінграді. Однак до Сталінграда було ще далеко, а в котлі під Києвом німці оточили чотири армії, знищивши або взявши в полон сотні тисяч наших бійців.

Глибокої ночі з укріплень повернувся батько, промовив усього два слова: «Все скінчено...» Наступного дня, 11 вересня, загриміла артилерійська канонада, і в село ввійшли німці. Розпочався тяжкий час окупації. А до найстрашнішого дня Козар залишалося рівно півтора року.

19 вересня німці взяли Київ. Незабаром ми пішки, з рюкзаками за спиною, повернулися туди. Але відомості з Козар зрідка до нас доходили. У Козарах відразу ж організувалася поліція. Керував нею якийсь сторонній пройдисвіт, котрий розповідав селянам, що його сюди направив сам Гітлер.

Почалися розстріли. Не захопивши одного з сільських комуністів, поліцаї застрелили його дружину і дітей.

У лісі з'явилися партизани. Їх ставало більше, причому серед них було чимало жителів Козар. Взимку партизани знищили в селі поліцейську дільницю. Почастішали диверсії на дорогах, якими йшли німецькі машини. Було підірвано міст через річку Остер. Одна група партизанів зав'язала бій з охороною, а інша непомітно підклала вибухівку.

На початку 1943 року окупанти розпочали широкомасштабну операцію з використанням бронетехніки та авіації. Їм удалось вибити партизанів з лісової бази. Проте знищити їх есесівці не змогли, хоча самі втратили близько 130 чоловік. Після цього комендант району Генріх Дросте санкціонував операцію зі знищення Козар...

... У ніч на 11 березня 1943 року гітлерівці, серед яких були й українські поліцаї, подвійним кільцем оточили село. На світанку одна група карателів почала вриватися в будинки і вбивати всіх підряд. Друга – виганяла худобу, третя – підпалювала будинки й розправлялась з людьми, котрі вціліли...

... Врятувалося близько 400 чоловік. А 4800 мирних жителів Козар загинули того жакливого дня... ...Замість села залишилася чорна пуста.

Через півроку на згарище прийшли радянські солдати. Місцями вже були викопані землянки, стелився димок пічок. Уцілілі люди почали повертатися на рідну землю. З 1944 року сюди почали прибувати переселенці. Після війни повернулися чоловіки, яким пощастило вижити. Та майже ніхто з них не знайшов своїх близьких.

І все-таки життя поступово брало своє... ... Однак те, що сталося 11 березня 1943 року, не забудеться ніколи. Про це нагадує скромний пам'ятник – скорботна мати з дитиною на руках. А на мармуровій дощечці жаклива цифра – 4800...»

Звичайно, не з усім можна погодитись, але я використала повний оригінал статті.

А ось продовження розповіді Оксани Мазур (Близнюк) про свого дідуся Березку Івана Юхимовича, якому пощастило залишитись живим, перебуваючи в німецькому полоні, а «...в сирій землянці після виснажливого полону та втрати рідних почалось його нове життя...», і про його рідних.

«... Того жахливого ранку не стало моїх прабабусі та прадідуся Єлизавети Леонтіївни та Юхима Івановича Березок. З ними загинула їх старша дочка Анастасія та її діти. В тому пекельному полум'ї загинуло багато Петруків і Березок разом з більшістю мирних жителів с. Козари. На жаль, історія й досі ходить по колу, і це коло є доволі вузьким, бо історія має необережність часто повторюватись. Але я сподіваюсь, такого жахіття, що сталося з жителями Козар в 1943 році ніколи, ніде і ні з ким більше не трапиться. Не дозволяйте ворогу стати на вашу землю, бо він не зглянеться, як це робили кровожадні московити в Батурині та ненависні гітлерівці в Козарах і Корюківці.»

Оксана писала це ще до повномасштабного вторгнення. І я хочу ознайомити вас із маленьким витягом з доповіді самого фюрера, адресованої своїм поплічникам, що була під грифом «Цілком таємно. Тільки для військового керівництва!»

«...Мотивувати наші дії перед світом слід, виходячи з тактичних міркувань. Отже, знов підкреслиймо, що змушені були зайняти якийсь район, встановити там лад і безпеку. Ми були змушені і в інтересах населення піклуватись про спокій, харчування, комунікації і т. д. Звідси й наше регулювання. Таким чином, не повинно бути розгадано, що йдеться про остаточне врегулювання. Ми, проте, вживатимемо заходів – розстріли, виселення і т.д...Росіяни тепер видали наказ про партизанську війну в нашому тилу. Ця партизанська війна має свої переваги: вона дає нам змогу знищувати все, що повстає проти нас».

Дійсно, цинізм мотивацій будь-яких окупацій абсолютно ідентичний незалежно від періоду їх здійснення. Різниця з сучасними окупантами лише в кількості цинізму і нищоті, коли вже ніякі секретні вказівки не потрібні...

А щодо партизанської боротьби під час гітлерівської окупації – все досить неоднозначно. Так, люди були залишені для організації боротьби в тилу ворога, і їх мотиви цілком зрозумілі. Та чи могла ця боротьба існувати в тому вигляді, коли доводилось платити надто високу ціну?! Звернемось до документів.

Із статті В. Шевчука, голови Носівського райвиконкому, в газеті «Сталінський прапор» від 17.11.1945р. «В тилу ворога».

«Нас, партизан, тоді, восени 1941 року, було всього сімдесят чоловік. Бойове хрещення наш загін прийняв у селі Козарах. Раптовим ударом ми розгромили перший осередок німецької поліції, чим значно загальмували її розвиток».

Мимоволі зринає думка: це достойна мотивація? Наскільки те було загальмовано? Хто знищений: поліцаї Максим Сидько, Петро Артеменко, Самійло Забейко, Анатолій Гриценко чи прибула Львовчкін, що першим доповів фашистам про сільське керівництво: голову сільської ради Москальця Гаврила Парфеновича, голову колгоспу Харченка Івана Олексійовича, начальника пошти Опанасенка Опанаса Івановича, двох лісничих?! І вони були розстріляні першими...

Постанова бюро Чернігівського обкому компартії України говорить про те, що:

«1. Село Козари визнати партизанським».

Далі наведено причини такого визнання, але не допомогла держава навіть з пам'ятником. Тепер іноземні делегації прямують при потребі не до Козар...

Та повернемось в страшний 43-ій разом з тими, хто пережив 11 березня. Журналісти занотували їхні спогади. Вже нікого немає в живих, а розповіді Савосько Марії Олексіївни, Сидько Олександри Петрівни, Сербука Миколи Івановича, Харченко Віри Володимирівни, Харченко Проні Петрівни, Сириці Миколи Михайловича, Гришко Ольги Порфирівни, Гриценко Єфросинії Петрівни, Коломієць Марії Григорівни, Лапи Меланії Ігнатівни, Пархоменка Миколи Олександровича навіки вписані в історію

села і нашої країни, як трагічні свідчення загублених тисяч ні в чому не винних дорослих, юних, дітей, немовлят. Всі вони говорять про те, що був звичайний ранок і ніщо, здавалось, не віщувало біди. Але люди не знали, що село вже оточене, і групи есесівців почали масові розстріли козарців в їхніх домівках. Мені розповідала Сорокаліт (Петрук) Олександра Іванівна, як по одній з вулиць тоді ще великої Слободи бігла Саша Гриценко і намагалась попередити всіх про небезпеку. Вона випадково зайшла в якусь хату, а там вся сім'я розстріляна. І її мама дуже шкодувала потім, що не послухала дівчину, адже тоді у них на збори було б кілька хвилин. І тільки, коли вже забіг дід і наказав швидко тікати, вони рятувались, не встигнувши прихопити з собою нічого. Вберегло, що дев'ятирічна дівчинка була вдягнена в теплу тужурку.

Мене особливо вразили спогади Олександри Петрівни Сидько про розповідь свого брата Івана, який бачив картину загибелі маленьких племінниць. «Коли карателі поріг переступили, то меншенька кинулась від них, а старшенька навпроти йде, зубками тіло на ручці собі викусює і просить: «Дядю, не бий нас... дядю, не бий...» А він як ударив, то одна ниць упала, а друга догори... А брата за одягом не помітили... Долівка в нашій хаті була земляна, то я, коли вже повернулася в село, то зібрала попіл з дітей і поховала, а тіла ж їхні стопилися на пекельному вогні й у землю ввійшли, просочили її... І от як припаде та долівка росою...під відкритим же небом згарище не один рік було... то все чисто видно – і як вони лежали, і пальчики, і ручечки, і голівки. Прямо, ніби знята дитина на карточці. А дощ піде – червоніє долівка. Років три ці картини мов живі були переді мною. А в пам'яті й до скону лишаться...»

Іван ще довго після того не міг жити звичним життям, в пам'яті постійно прокручувались картини страшного дня. Як в армію пішов, сестра написала його командирові, що довелось пережити братові. Скоро від того командира, Оліфиченка, і відповідь отримала, де він повідомив, що Іван в госпіталі, і

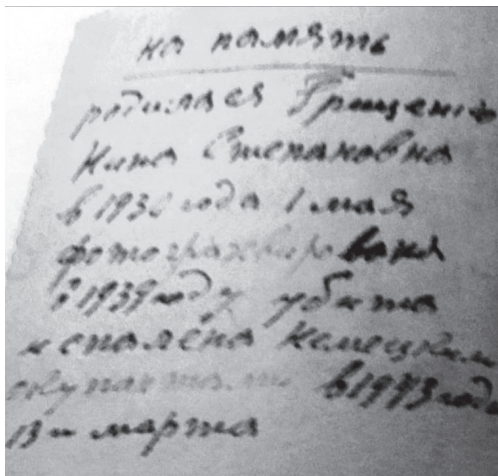

подякував за сестринську турботу. Зі служби в армії хлопець повернувся цілком здоровий, жив і працював у Києві.

Віра Володимирівна Харченко розповіла, як тікали вони з батьком, матір'ю та сім'єю дядька, що був на фронті, на санях, запряжених волом. По дорозі «... Степана Гриценка дружину з дочкою Ніною підібрали – ще ніби надійніше стало...» Та не всім вдалось вижити, бо тікати довелось з палаючого сараю. Не вижили тоді і Ніна з мамою, та її світлина збереглась у батька, Степана Вікторовича, що був на фронті й пережив тортури полону. Потім продовжив запис на зворотньому боці світлини... На жаль, в «Книзі Скорботи України» серед імен більше двох тисяч козарців, що загинули того дня, я не знайшла імен Ніни і її мами, як і багатьох з тих, що відомі мені. А ще я побачила, що цифри загиблих дуже відрізняються. Думаю, це не випадково – майже всіх їх могли б назвати ті, що вижили. І точна цифра кількості жителів села на 1941 рік мала би бути. Віра Володимирівна розповіла, як загинула її мама з молодшим братиком, а батькові разом з нею, племінником Гришею і врятованою ним з під завалів тіл дівчинкою Гриневських («розказував потім, що в лиця боявся дивитися, щоб не втратити раптом свідомість: усі ж знайомі, а то й родичі...»), вдалося врятуватись, вибігши до купи гною біля того сараю. Довго лежали там, поки кладовище покинула засада. «...Лиш тоді підняв дітей і побіг з ними через дорогу. Тільки перескочили, а тут, як на зло, машина з комендантом і перекладачем. За милу душу могли б покласти всіх до одного, але проїхали, не зупинились...»

Наймолодшим з тих, хто ділився сповненими трагедії спогадами, був Пархоменко Микола Олександрович, який чотирнадцятирічним залишився один зі своєї великої сім'ї:

«... У мене піджачок на спині тліти почав. У комірчині, в сінях диму повно і полум'я все лютішає. Серце аж розривається, але нічим не можу допомогти тим бідолахам, що в льосі заховалися.

Ніна Степанівна Гриценко, 1930р.н. Світлина зроблена
в 1939 році і збережена батьком...

Так вони там і задихнулися. Я у хату заскочив. Ще у вбитої матері фотокарточки забрав, вона їх прихопила, як ми з дому до діда бігли. Вогонь уже хати дістав, zostаватися не можна. А як вилізеш у вікно, коли шибочки малесенькі? Додумався з розгону вдаритись у раму – так з нею і вилетів із хати.

У яму якусь сховався на подвір'ї. Кругом все тріщить, горить, аж гуде. Худоба реве. Я й не думав про те, чи живим зостанусь. Наче закам'янів. Побачив: німці від'їжджають. Побіг до діда. І його хата палає. В інших – те саме. Вирішив до Іржавця податися, де жила моя тітка Марина. Ще до краю села не дійшов, як наздогнала мене бричка, в якій комендант з поліцаєм їхали.

– Хлопчику, ти з Козар? А де твої рідні?
– Німці побили, – кажу
– Знаєш що, іди в Іржавець, а завтра з'явишся в комендатуру, пристроїмо тебе на квартиру.

... Те, що довелось пережити, до смерті, видать, забути не зможу, так і стоїть перед очима...»

З «Хронологічного довідника ...» дізнаємось наступне:

«У цей день служили в церкві. ... Німці вивели з церкви 270 чоловік молільників (серед них був і мій прадід Дорошко Павло Сидорович, прим. автора), загнали в сільський клуб і спалили. 150 чоловік були також спалені живцем у колгоспному сараї. З 4700 чоловік залишилися живими 432.

Два дні над селом стояла густа хмара диму. Були спалені всі колгоспні будівлі, 870 дворів колгоспників, дві школи, клуб, сільмаг, пошта. Загальна сума збитків становила 134 мільйони 730 тисяч карбованців...

Стоять стовбури печей, обмиті весняними дощами, стоять погорілі дерева. У повітрі нестерпний сморід від диму і трупів. На пожарищах обгорілі черепи: поруч з маленькими дитячими кістками лежать кістки дорослих. Приходили люди з інших сіл, ховали ці кістки і ставили хрести. Село перетворилось на кладовище...»

За даними пізніших уточнень повідомлялось, що село було знищене каральною експедицією СД, до складу якої входили німці, мадяри, і близько 100 (за іншими відомостями 300) військовослужбовців чернігівського карального батальйону

СД. Безпосередніми призвідниками розправи, за радянськими правилами були «призначені» німецький сільгоспомендант Носівського району Генріх-Фрідріх Дросте, 1904 р.н., який ніби то «військовим трибуналом округу 25 листопада 1947 року був засуджений за Указом Президії Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року до 25 років позбавлення волі у виправно-трудовах таборах» та бургомістр рай управи Микола Олексійович Аманов, про долю якого відомості відсутні.

З архівних матеріалів дізнаємось ще про двох винуватців Козарської трагедії:

«На території м. Ніжина знаходився штаб 105-ї угорської дивізії, що підлягала головній комендатурі угорських окупаційних військ. Серед керівників цієї дивізії був генерал Міколуш.

Комендант фон Чікі, або Сікі, років 45-50. Він особисто керував операціями по боротьбі з партизанами. При його участі спалено село Козари Носівського району...»

Про чернігівський каральний батальйон СД, частина якого відзначилась в Козарах, відомо лише, що він мав змішаний склад німців і запродавців. Очолював його якийсь Крістенсен.

Але все це були ті, хто виконував жажливий наказ щодо знищення села. Прийнятий він був верхівкою командування окупаційної влади в Україні.

Щодо вини і покарання Дросте особисто в мене є ряд вагомих сумнівів. На думку науковців, знавців історії Другої світової війни, «сільгоспомендант Носівського району» ніяк не міг організувати таку масштабну акцію по знищенню цілого села – це просто було не в його компетенції, і вплинути на це він практично не міг. Можливо, десь і стояв його вимушений підпис, але він вирішував мало. Цікаво, якого округу військовим трибуналом був засуджений Генріх Дросте?

Багато питань виникає і щодо доцільності виконання партизанами багатьох операцій через страшні наслідки каральних дій окупантів щодо мирного населення. Це все було непередбачуваним для високого військового командування? Дуже сумнівно. А так все просто: багато

козарців були у партизанах(?), за що село знищили. Але визнали партизанським. Винного засудили. І поліцаїв своїх також: Максим Сидько відсидів термін, а Петру Артеменку партизани самі смертну кару винесли і виконали її. Мабуть, і решта отримала своє, тільки в селі більше, на відміну від Сидька, не ризикнула з'явитись. Ось так – все чітко і просто...

Але звернемось знову до документальних матеріалів. Ось архівний довідник, складений завідуючою Носівським районним архівом Олександрою Митрофанівною Вовк 23 вересня 1944 року і підписаного вчорашнім партизаном з'єднання «За Батьківщину», головою Носівського райвиконкому Володимиром Йосиповичем Шевчуком: «... Одного разу через село проїжджала машина. Партизани обстріляли її, поранивши одного німця. За це арештували старосту села Березку і призначили іншого – Кириаченка Якова Онисимовича (Кириаченко Яків Онисимович, 1903р.н., і його повний тезка, 1880 р.н., колгоспник та робітник, були розстріляні та спалені карателями 11.03.1943р., прим. авт.), який незабаром також був заарештований за зв'язок з партизанами і за те, що в лісі біля села партизани убили чотирьох німців. Після цього старостою був призначений Харченко. Відданий німецький слуга і підлабузник, Харченко точно виконував усі накази німецької влади. Він регулярно повідомляв німецьку жандармерію про появу партизанів на селі, про зв'язки населення з партизанами.

10 березня 1943 р. 150(!) німецьких машин підвезли до Козарських лісів близько тисячі озброєних до зубів гестапівців. Цілий день тривала облава...»

Самі цифри кількості нагнаних до села автомобілів і фашистів мене вже вводять в ступор: звідки стільки? І де ж вони поділись наступного дня? Все це доволі якось нелогічно, тим паче, свідчень жителів Козар про такі події теж не бачимо. І друге питання: Які мотиви і цілі дрібних партизанських терактів, якщо замість цих дій село отримало старосту-ворога? Далі архівні матеріали змушують задуматись ще більше. У документах про бойову діяльність з'єднання партизанських загонів «За

Батьківщину», що зберігалися в Чернігівському облпартархіві, були такі записи.

«16.12.42 року. Проти загону, що мав у своїх рядах усього 80 чоловік, було кинуте досить велику силу в кількості близько 3000(?) німецьких солдатів з бронемашинами і танкетками, які рухались на фронт, і пішли на облогу з Бобровицької залізничної станції, однак ця облога нічого німцям не дала. Загін у короткому бою із засади, вивівши з ладу близько 118 чоловік убитими і пораненими, відійшов, а німці тільки спалили табір і змушені були відступити. Танки й бронемашини німці не змогли ефективно використати в лісових заростях...» Ну з технікою зрозуміло, а ось три тисячі озброєних німців і невеликий табір з вісімдесятьма партизанами! Де, в якому навчальному посібнику була відображена така блискуча операція?! А далі знову про те, що відбувалось 8-го і 10-го березня 43 року. Зверніть увагу між різницею в описах подій між Носівськими (подані вище) і Чернігівськими архівними документами.

«8-го і 10-го. 3. 1943 року. Облога була повторена приблизно такою ж кількістю живої сили (3 000!) з приданими їй бронемашинами, танкетками і літаком-коригувальником. Облаві передували дві здійснені мадярськими частинами розвідки боєм на наші пости. Але ця облога, що тривала два дні, не дала нічого німцям, тому що, давши несподіваний для противника бій і вивівши з ладу близько 40 чоловік убитими і пораненими, партизани відійшли в інші ділянки лісу»...

...Через три дні після трагедії Носівська влада посилає до села бригаду робітників для здійснення поховань загиблих. Крім обгорілих решток знаходять і мертвих, що отруїлись димом. І тут прибулих чекала велика несподіванка – серед них знайшли живу дитину – трирічного хлопчика, що інакше, як чудом, назвати важко... Пам'ять дитяча зберегла дещо, але після визволення представники влади направили його у віддалений дитбудинок. За словами очевидців, хлопчик ніколи більше не був у Козарах, хоча спілкувався з деяким письмово. На жаль, з життя пішов ще в молодому віці...

...Дехто з козарців почали вертатись на свої домівки, від яких залишились переважно згарища, вже восени. Рили землянки, стягуючи туди якісь обгорілі рештки, що де-не-де збереглися. Лише очевидці можуть нам розповісти, як то було.

Скитались по сусідніх селах, в Носівці, по навколишніх лісах. Про це розповідала журналістам Олександра Петрівна Сидько:

«...Зриваємось не в Іржавець, а в хвойняки. Наламали там соснового віття, і ніч з гріхом пополам перебули. До ранку туди прибилося ще кілька козарців. А другого дня всі гуртом пішли в Блудше, Козелецького району. Там розжилися деяким одягом і хлібом, і повернулися в сосняк. Згодом підійшов Василь Дементович, він був у партизанах, далі Денис і Микола Савоськи, Микола Царьок. Стали вони посвистувати, з темряви їм відповіли, стали ще підходити люди. Певніше трохи стало...

Тоді Василь Дементович пропонує: «Пішли до мене. Я перед тим, як іти в ліс, бодню сала закопав в коморі... ..Тижнів зо два те сало нас тримало. Хліба попросимо в якомусь селі, а до хліба є. Далі прибились ми з Марією Олексіївною Савосько в

Блудше – рана в неї вже зовсім загнилась, треба було лікувати. Жили там, як арештанти. Зареєстрували нас, і коли треба кудись іти, то мусиш спершу в коменданта перепустку взяти. Там відмітять, що пішла в таке врем'я. Як повернешся, мусиш знову відмічатись. А не повернешся, то сім'я, що тебе пригріла, постраждає...»

*На згадку. А. В. Пархоменко
(1935-2010). Графіка*

ЯК ФЕНІКС ІЗ ПЕПЛУ...

Сириця Микола Михайлович згадував, як «...тоді саме потяглися на свої попелища всі, хто жив zostався. Хто землянку рив, хто що... Видовбали й ми землянку, настягали недогарків. А були тоді в селі військові на заготівлі лісу. Приходили до нас на молоко й картоплю, й помагали потроху... В метр приблизно викопали яму, по кутках стовпчики з недогарків закопали, наверх лісу поклали, стіни таким-сяким хмизом заплели, глиною обмазали, склали грубку й так зазимували.

А дехто в Будапешті поселився. Це мадяри, що охороняли міст через Остер, перевезли до річки колгоспну комору і обладнали в ній для себе приміщення. Після визволення його поділили на кімнатки, й голова колгоспу поселяв туди тих, хто повертався в село. Вони й прозвали ту комору Будапештом.

Коли нас постріляли, худобу в Носівку на скотобазу зігнали. Там я й знайшов свою Лису. Позвав, вона прибігла до воріт...»

Тільки взаємопідтримка і віра в перемогу допомогли тоді вижити.

Ця світлина 1955 року, 11 березня. Дівчата прикрасили пам'ятник загибим мирним жителям села. Через тринадцять років на його місці зусиллями колгоспу, тобто козарців, з'явиться новий, який протримається півстоліття...

*«Стоїть над могилою мати вже роки,
Притиснувши міцно дитя до грудей...
Усі, хто не йде, уповільнюють кроки
І чують неначе зойки людей...»*

Це перша строфа з вірша Івана Смородійовича Грабовця, присвячена Козарській трагедії. Та в ній залишиться лише пам'ять про той монумент, як і в світліні Андрія Івановича Лопати.

... Так і село відродилось, бо інакше й бути не могло, це хай мала, але батьківщина тих, хто мав жити – за себе і тих, кого залишили кати в рідній землі.

В газеті «Красная звезда» за вересень 1943 року читаємо в одній зі статей фронтового кореспондента «...Я бачив десятки сіл, спалених фашистами на Десні, на березі Дніпра, в межиріччі – прекрасній родючій долині між Десною і Дніпром, яку фашисти перетворили у пекло людських страждань і мук. Я бачив село Козари між Ніжином і Козельцем, де на чорних попелищах стоять хрести. Тут були загнані і спалені тисячі стариків, жінок і дітей...»

Марія Олексіївна Савосько згадує, як до села входили наші солдати. «Мовчки йшли вони, минали згарища – колона за колоною. У кожного сльози на очах, а руки прикипіли до автоматів, аж пальці побіліли. Стою я, сліз не ховаю: синочки ж мої дорогі! Аж ось підходить до мене солдат – ще хлопчик

зовсім, а за вуздечку коня веде. «Це вам, мамо. Орить землю, хліб сійте, село підіймайте. А за вас лютою наша помста буде». До руки моєї на прощання припав та й побіг колону наздоганяти. Отак конем цим усі гуртом незабаром колгосп піднімали». Вистояло нескорене село... В напівуцілілих погребях, в наспіх виритих землянках... Знову організували колгосп: два об'єднали в один і назвали його «Перемога». Головою став Степан Матвійович Савосько. В 1946 колгосп очолив Феодосій Михайлович Безносок, що повернувся з армії. 1947 року мали: 36 корів, 100 свиней, 23 вівці, 51-го коня.

Феодосія Михайловича ви бачите на фото, яке було зроблено на шестимісячних курсах для голів колгоспів. Трагічна доля його рідних, зокрема дружини з двома маленькими синами, що загинули в пеклі 43-го. Він пройшов всю війну, мав державні нагороди. В мирний час знову створив сім'ю і разом з дружиною виростив п'ятьох дітей.

Справжньою повагою користувався серед жителів села Яків Артемович Ткаченко, який очолював колгосп з 1955 по 1965 рік. Саме в цей період життя села стає значно кращим, насамперед через збільшення оплати трудоднів. Але на цей період припадає і початок масового відтоку робочих рук до міст, зокрема в Київ.

Ці дівчата в 1948 році працювали у підсобному господарстві військової частини, що розташовувалась біля Андріївки. Всі дуже гарні, але впізнати нікого, крім Євдокії Семенівни Царенко (в центрі), можливості немає. Євдокія Семенівна відійшла в

інший світ, проживши на цьому майже століття, переїхавши в Козари з с. Сального Ніжинського р-ну ще в сорок п'ятому. Це

одне з перших її робочих місць. А потім все життя в Козарському колгоспі – обліковцем, касиром. Виростила двох дітей. Донька, Марія Федорівна, рідне село практично не покидала: очолювала поштове відділення, потім Козарську сільську раду, неодноразово обиралась депутатом сільської та районної рад. Її донька Наталя своє село любить не менше мами – з Козар нікуди, хоч має вищу освіту і певні можливості...

Зліва направо: Іванюк Лідія Петрівна, Дорошко (Шаповал) Федора Кирилівна, Царенко Євдокія Семенівна, Харченко Парасковія Іванівна, Гузій Ганна Митрофанівна.

Зліва направо, стоять: Петрук (Сорокаліт) Олександра Іванівна, невідома, Царенко Євдокія Семенівна, Гузій Ганна Митрофанівна; сидять: Гриценко Семен Іванович, Хархун Федір Степанович.
Світлина 50-х рр.. Працівники контори колгоспу.

Кінець 40-х – початок 50-х рр.. На світлині голова Козарської сільської ради Куц Петро Григорович (другий зліва), директор школи Соломаха Олексій Степанович (посередині, на задньому плані), секретар сільської ради Гриценко Петро Іванович (другий справа). Крайній справа, мабуть, Василь Матвійович Гришко.

В 1955 році для жителів села починає давати струм колгоспна електростанція потужністю 12 квт на годину та запускається в роботу механічний млин, здатний перемолоти за добу 5 тонн зерна.

В 1963 році в розпорядженні колгоспу 5100 га землі, в числі якої орної – 2660 га, сіножаті – 1238 га, садів – 25 га, лісів і чагарників – 582 га, непридатної землі – 282 га.

З 1944 по 1962 р. в селі побудовано 590 будинків.

В середині 60-х колгоспом починає керувати Борис Іванович Харченко. За чверть століття це підприємство стає багатогалузевим і високорентабельними. Основним завданням керівника було підібрати або виховати кадри професіоналів, які б змогли очолити ту чи іншу ланку виробництва і стали успішною командою. Та було ще одне, значно важче завдання – боротьба з вказівками «вищестоящих» непрофесіональних «діячів», що намагались керувати спеціалістами з досвідом і, в першу

чергу, головою колгоспу. Та господарство ті команди помалу навчилось «відбивати», бо інакше, за словами самого Бориса Івановича, просто не досягли б того, що мали. А пишались було чим. На початок 1983 року в колгоспі налічувалось: 32 трактори, 20 автомашин, 24 комбайни різних марок. На відгодівлі – 3150 голів великої рогатої худоби, 540 корів, 1100 свиней, 1170 овець, 150 коней. В 1982 році від реалізації продукції в колгоспну касу надійшло 1 мільйон 670 тисяч карбованців. Уже відчуваю скепсис у декого з читачів, але це наша історія і наша правда. Уявіть собі, що один кілометр стандартної асфальтованої дороги на той час коштував близько одного мільйона карбованців. І все це – з колгоспної кишені, як і багато іншого.

Колгосп початку тридцятих і колгосп середини вісімдесятих – це абсолютно різні поняття. Так, все зроблено працьовитими руками всіх трударів, але без умілого керівництва і підбору професійних кадрів досягти значних результатів неможливо. Варто було лише оглянутись довкола. Я інколи згадую слова відомого на всю Україну керівника великого господарства в Чорнобаївці (якщо не помиляюсь) Моторного, який переконував керівництво країни на початку 90-х в тому, що не можна руйнувати рентабельні сільськогосподарські підприємства (таких, за статистикою, було менше половини), а потрібно всіляко підтримувати їх на державному рівні. Але цього, на жаль, не сталося.

Чим же займався колгосп, який з 1963 року став називатись «Червоний партизан»? Як відомо, тваринництво – галузь, що потребує значних вкладень, і менш прибуткова, порівняно з рослинництвом. Вирощували корів, бичків, свиней, овець, здавали державі молоко, м'ясо, шерсть – досить вартісно. На полях, а це понад чотири тисячі гектарів, крім зернових, коренеплодів і овочів, буяли льон і коксогиз (рослина з каучуком), табак і горох, яблуневі сади і посадки шовкунів. В 1990 році на рахунку господарства було понад два мільйони карбованців вільних коштів! А можете уявити, якби колгосп

мав хоч якесь з переробних підприємств? З тієї сировини, що здавали державі, можна було, наприклад, повністю одягнути і взути людину, включаючи нижню і постільну білизну, літній одяг (льон), трикотаж і верхній зимовий одяг (шерсть), взуття шкіряне, водонепроникне (коксогиз). Ще про шовкопряда не згадала, а це ж такі дорогі тканини для святкових суконь!

Козари в 90-х – одне з найкрасивіших сіл Носівського району! Тоді за останнє десятиліття тут були збудовані чудовий будинок культури на 400 місць, двоповерховий адмінбудинок, дитсадок на 50 місць, колгоспна їдальня, 30 житлових будинків, заасфальтовано сільські вулиці, проведено газ – і все це власним коштом. А якими сучасними й добротними на той період були тваринницькі ферми – мало господарств могли такими похизуватись!

Не буду вдаватись в деталі, але деколективізація була для багатьох не менш болючим процесом, ніж в свій час колективізація, хоча нікуди вже нікого не висилали. Лише був зруйнований усталений спосіб життя, не стало звичного заробітку. А серед козарських трудівників були й ті, що мали трудові державні нагороди, а це про щось говорить. Хоча, відверто кажучи, такі нагороди можна було вручати майже кожному сільському трудівнику, бо праця їхня була дуже важкою...

Я не хочу робити власних висновків, просто маю бажання, щоб ви, як і я, поглянули на все об'єктивно і знали, що всім вихідцям з Козар, насправді є ким пишатися, бо село відродили наші батьки, діди, прадіди. Та, як нам відомо, в живих після другої світової, включаючи фронтовиків, залишилось не більше 700 чоловік, при цьому частина з них, здебільш діти-сироти, уже не повернулась до села. І вже з повоєнних років починаються переселення. Спочатку – з деяких сіл Ніжинського району. В 1953 році на території сіл Сапонова Гута і Стара Гута планується будівництво Гончарівського полігону, і їх жителям пропонують обрати собі із запропонованого майбутнє місце проживання, одним з яких були Козари. Уже в який раз спустошена Слобода

починає знову наповнюватись стуком сокир і молотків. В 1957 – ще з однієї Гути, Потебневої, переїзять новосели. А вже в наступному, 1958, чимала кількість жителів села Бондарі переселяється до Козар, але робить це на цілком новій території, район села так і називають – Бондарі. Переселенню двох останніх сіл передував план будівництва військового селища Десна та полігону поблизу нього. Хоча історія свідчить, що військовий полігон на даній території існував ще до першої світової війни. Своєю долею Потебнева Гута схожа на Козари, в 1943-му році її будівлі спалили фашисти, а жителів погнали до концтабору під Броварами. На щастя, переважна більшість селян дожила до визволення і повернулась в село, де побудувала будинки, які незабаром прийшлося розбирати і перевозити на нові місця.

Цікава й трагічна історія ще одного села – Сукачів, яке теж було знищене фашистами. Але, за переказами, там залишилась церква, і саме її розібрали, перевезли до Козар, з тієї будівлі і зробили клуб.

А взагалі-то зруйновані села були надзвичайно мальовничими: луки, ріки, озера, ліси! Якщо Бондарі – назва всім зрозуміла – бочки умільці виготовляли, то для багатьох назва «Гута» незрозуміла. А все дуже просто: вона теж відповідала за рід занять сільських жителів. Це – скловидування, тобто виготовлення різноманітних скляних виробів. Для цього необхідні сировина: спеціальний пісок, вода, дерево. І цього мали досить. Села в тих місцевостях були малими, зв'язок із великими населеними пунктами проблематичний, пахотних земель обмаль, тому й налагоджувався в цих місцях в 17-18ст. скляний промисел. А села називали здебільш прізвищем промисловців: Потебнева Гута, Сапонова Гута і т.д. В 19-ому столітті ця промисловість занепадає, але назви сіл залишаються. А ще для цих країв характерний інший мовний діалект, що зберігався століттями. Він відрізняє представників тих древніх історичних поселень, що були оточені лісами.

80-ті рр.. Працівники сільської ради і правління колгоспу. Сапонова, Потебнева, Стара Гуті, Бондарі, Андріївка - тепер всі козарці.

Вони робили для села все, в міру своїх обов'язків і можливостей. Їхні діти й онуки навчались в хорошій школі, відвідували гуртки, затишний дитячий садок радо приймав дошкільнят... Більшість з них уже в засвітах, та ніхто, мабуть, не міг уявити того, що в 20-х роках 21 століття чекає на село, на країну...

КОЗАРИ - НАША БАТЬКІВЩИНА

МАНДРУЮЧИ КУТКАМИ Й ОКОЛИЦЯМИ

Вже більше півстоліття в Козарах є сім основних «мікрорайонів»: Люльовщина, Могилев, Слобода, Хутір, Дубина, Бондарі, Калькове. Це назви неофіційні, але у спілкуванні використовуються повсякчас.

Найвідомішим і, очевидно, найстарішим кутком є Люльовщина. До неї належать три вулиці, дві з яких йдуть паралельно від центру села в напрямку Іржавця, а третя з'єднує їх приблизно посередині. До речі, саме на цій вулиці росте вікова ялина, єдине дерево в селі, що встояло страшного 43-го. Свою назву куток отримав, скоріш за все, в козацькі часи, коли на його території жили майстри з виготовлення люльок для куріння. За розповідями, на своїх городах люди знаходили як цілі вироби, так і їх елементи. А перекази свідчать, що саме в цих місцях були поклади глини, цілком придатної для таких виробів.

Де закінчується Люльовщина. Фото А. І. Лопати

Місце, де знаходиться Слобода, облюбовано теж з давніх-давен, але певний час там навряд могли жити люди через малу захищеність від набігів кочівників. За козацької доби куток отримує свою назву, так як саме тут оселяються нові жителі. Перед Другою світовою там було вже багато вулиць і мешкала ледь не половина села. Після війни всі, хто лишились в живих, поселились на Люльовщині, Дубині чи Хуторі. В черговий раз Слобода зустрічала новоселів в кінці 50-х, це були колишні жителі Потебневої, Старої та Сапонової Гут. На довгі роки вони залишили свою говірку, яка суттєво відрізнялась від місцевої. Слобода має своє, одне з трьох, кладовище. На жаль, наразі тут є лише дві вулиці, тобто куток став у кілька разів менший порівняно з довоєнним часом.

*Вид на Слободу. Будівля старої мельниці і верби над ставком.
Світлина А. І. Лопати.*

Один з віддалених кутків – Хутір. Найпоширенішим прізвищем в ньому було – Дорошко. Наскільки мені відомо, всі, хто мав в своєму роду відношення до цього прізвища, були родичами. Моїй прабабі Дорошко (в дівочтві Колючок) Пелагеї Самойлівні вдалось вижити, просидівши майже добу у мокрих лозах поблизу домівки. Її син, Дорошко Микола Павлович, вистрибнув з палаючого сараю і допоміг пораненій Проні Харченко врятуватись. На фронті отримав тяжке поранення і хоч створив після війни сім'ю, мав двох синів та повністю видужати так і не зміг, залишивши ще малими дітей... Свою назву цей куток отримав через віддаленість від центру і відособленість від села. Можна припустити, що там оселився Дорошко, від якого й пішов великий рід. Це прізвище після війни ще було поширеним в Козарах. Куток теж мав своє кладовище, але на відміну від Слобідського, зараз воно знаходиться в досить занедбаному стані, там давно нікого не ховають, а частина його вже під городами. Поруч з хутором був маєток Мусіних-Пушкіних і панська економія.

Недалеко від Хутора. Фото А. І. Лопати

Дубина – історична частина села, має чотири вулиці, три з яких розташовуються паралельно і з'єднані четвертою. Напевне невідомо, звідки пішла назва, можливо через зарослі дерев, зокрема дубів, що знаходились на цьому місці до того, як його облюбували люди. Всі жителі Дубини, що вижили в роки війни, не залишили свої обійстя. Кожного року, 11 березня, вони збирались разом, щоб згадати і пом'янути своїх рідних... Поруч будувались ті, хто переїхав з сіл Ніжинського району. В селі поширилось нове прізвище – Калюжний. Прізвище Харченко найпоширеніше в козарців корінних, які проживали і проживають тут.

Могилев, за спогадами сільчан про перекази старожилів, свою назву має від того, що починався від мОгилок, або цвинтаря чи кладовища. А воно тут багатовікове, тобто скільки існує село, а, можливо, коли ще були окремі поселення. Зазвичай, такі місця облаштовували на околиці. Куток включає дві паралельні вулиці, що йдуть від центру в напрямку Носівки і третю, що їх об'єднує.

Бондарі були збудовані поза історичними межами Козар і носять назву села, з якого в 1958 році переселили жителів. Мають три рівні паралельні вулиці. Куток значно віддалений від центру.

*Десь по дорозі на Бондарі.
Фото А.І. Лопати.*

Розповідь про кутки буде неповною, якщо не згадати найменший, але надзвичайно мальовничий, що свою назву отримав від озера, яке є на ньому, Калькове. Знаходиться недалеко від будівлі школи. Там розташовується жила приміщення, побудоване для педагогів. Думаю, саме про це озеро згадується в «Историко-статистическом описании Черниговской епархии» 1874 року.

Приблизно в кілометрі-півтора від околиці села були два маленькі хутори – Черноусове і Гомолячине, які припинили своє існування близько століття тому. Відомостей про те, протягом якого часу вони там існували, немає. Але знаю напевне, що десь після чи перед революцією досить заможний Черноус через хворобу єдиної доньки, яка мала знаходитись під постійним лікарським контролем, переїздить до Києва, а будівлі його садиби ніби купив хтось з мешканців села і переніс на своє обійстя. Прізвище, як бачимо, козацьке, і землі він також мав немало. Гомоляко – досить поширене в Ніжині прізвище, і саме звідти, скоріш за все, і прибув сюди заможний господар, прикупивши чимало лісу. Обійстя знаходились недалеко одне від одного, можливо, господарі були родичами.

Не можу залишити поза увагою і ще одне місце, де проживали люди. Це Козарське лісництво, якому належав власний житловий фонд. Знаходилось в лісі, неподалік від його краю. Мало один багатоквартирний будинок барачного типу та три, в яких мешкало по одній сім'ї. Переважна більшість дорослих жителів лісництва тут і працювали. Керував там в 70-80 рр. минулого століття житель Іржавця Петро Володимирович Середа. На території ошатного поселення знаходились мальовнича альтанка, колодязь, зручні лавочки та охайні клумби. На жаль, з ліквідацією Козарського лісництва припиняє своє існування і цей житловий куточок.

Біля Козарського Ставка. Раніше тут знаходилось старе русло Остра, поруч якого проходила вулиця. Будинки стояли лише з одного боку. В 50-х роках його розчистили і утворився прекрасний ставок. А оскільки це старе русло, то він лежав під горою, з якої взимку так чудово було кататись на санчатах і лижах. Навіть трамплін робили зі старих відер!

Світлина А. І. Лопати

ХРАМИ В КОЗАРАХ

Покровська церква

З історичних відомостей дізнаємось, що Покровська церква була збудована в 1721 році. Але в 17 столітті в Козарах також була діюча церква, адже село позначене на карті ще Остерського повіту 16 ст., як немалий населений пункт. Відомо, що прихожанами церкви в Козарах були жителі навколишніх сіл.

За історичними відомостями за 1746 рік згадуються «церкви старих і нових Козар». А до Покровської церкви саме цього року за проханням полковника Танського був призначений священник Данило Клементьєв.

За переписом 1767 року церкви мали досить великі угіддя, включаючи пахотні землі, луки і ліси. На 1874 рік церкві належало лише 22 десятини.

За релігійними канонами свято Покрови Пресвятої Богородиці встановлене на честь події, яка відбулась в Константинополі в 10-му столітті. В той час війни Візантії з арабами, Константинополю загрожувала небезпека. Тоді захисники міста побачили над землею Божу Матір. Вона молилась і ніби накинута свій омофор на християн (покрила). Вороги були відбиті.

Пресвята Богородиця вважалася й покровителькою України, зокрема козацтва. У всі походи козаки брали з собою ікону Божої матері, молячись своїй заступниці та покровительці. У самій Запорізькій Січі існувала церква Покрови Богородиці, а однойменна чудотворна ікона захищала козаків під час небезпечних військових походів.

Покрова вважалася в народі також святом жінок і дівчат, бо з неї починалися весілля. Майбутні наречені прагнули перед

святом показати свою працьовитість та вміння, щоб і їхню хату не оминали свати.

Збудована в 1721 році дерев'яна козацька церква, біля якої проносили труну з тілом великого Кобзаря, що відобразив у своїй картині «Останній шлях Кобзаря. Село Козари» А. В. Пархоменко, простояла 170 років. Прихожанами її були також жителі Іржавця, Адамівки та Андріївки.

1891 року за участі графа Олександра Олексійовича Мусіна-Пушкіна громадою села зводять нову, вже кам'яну будівлю Покровської церкви. За спогадами художника Андрія Васильовича, столярні та інші роботи при встановленні іконостаса виконував його батько Василь Юхимович Пархоменко. Можливо, ця будівля простояла б і до наших днів, якби її оминули страшні події. Тепер на місці, де височіла церква, а це, думаю, було протягом кількох століть, можемо побачити лише пам'ятний металевий хрест.

Освячення Хреста на місці зруйнованої і спаленої 11 березня 1943 року історичної будівлі церкви Покрови.

Та храм відродився, на новому місці, в новому образі, але красивий і величний по новому. Знаходиться в сучасному центрі села.

Наша Покровська церква дуже красива, як архітектурною композицією, так і кольоровою гамою. А це – величезна праця багатьох людей і суттєві матеріальні вкладення. Звичайно, я не маю змоги назвати імена всіх цих людей, але не згадати ту, що заповіла всі свої збереження на

будівництво, просто не маю права. Це колишня медсестра Надія Дмитрівна Сидько, що попрощавшись з селом, завжди пам'ятала своє коріння і прагнула бути корисною громаді та залишити пам'ять про себе.

Каплиця Миколи Чудотворця

Віднедавна село має ще один маленький храм. Це каплиця на честь святителя Миколи Чудотворця. Була збудована поблизу місця, де на початку 21 століття знайшли древнє поселення. Освячення каплиці в липні 2004 року провів Святійший Патріарх Київський і всієї Руси-України Філарет, який у своєму вітальному слові до присутніх наголосив, що побудова храму – це ще одне свідчення духовного відродження України.

Каплиця Миколи Чудотворця

*Освячення каплиці Святейшим
Патріархом Православної Церкви
України Філаретом. Липень 2004 року.*

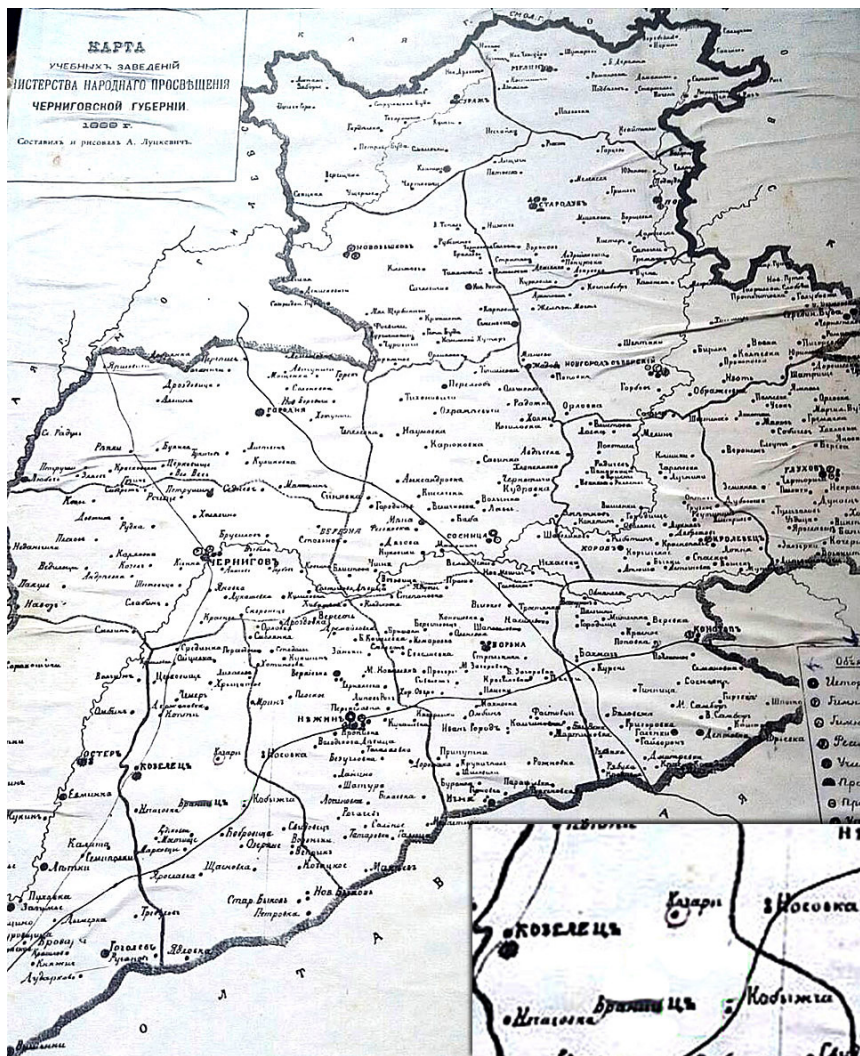
ВІД ШКІЛЬНОГО ПОРОГА

ведуть в далекий чи близький світ всі наші дороги. Школа – це фундамент будівлі подальшого життя. Якщо в селі був навчальний заклад, то це досить позитивно впливало на розвиток самого села.

Мабуть, ще у 17 столітті, коли прихожанами Козарської церкви були жителі кількох сіл, а на території Ніжинського козацького полку кількість шкіл була у два-три рази більша, ніж в Чернігівському чи Прилуцькому полках, школа тут просто мала бути, як і у 18-ому. Навіть гнітюча пора 19-го століття (до 1861 року) не виключає такої можливості, і церковно-приходська школа, де навчали виключно дяк та настоятель церкви, існувала. А якщо спиратись на документальні свідчення, то реформи 60-х років 19 ст. позитивно відобразились і на освіті в Україні. В Козарах починає працювати училище, що давало початкову освіту і можливість подальшого навчання.

Якщо поглянути на карту навчальних закладів Чернігівської губернії кінця 19-го століття, можна побачити, що в усіх сусідніх з Козарами селах шкіл не було. Це свідчить про те, що частина дітей з цих сіл могли навчатись в Козарській школі.

З архівних матеріалів дізнаємось, що граф Олександр Олексійович Мусін-Пушкін, син Любові Олександрівни (з роду Кушелів-Безбородьків) стає попечителем земської школи в селі. Важливо, що сама школа відокремлена від церкви і підпорядкована земству, а дітей навчають люди, що мають відповідну освіту. У 1882 році 24.01 на посаду вчителя призначений Куборський Павло Павлович, його помічником – Олександра Павлівна Михайловська, пізніше – Корейша Олександра Трохимівна. Священик Максим Іванович Журавльов викладає основи Закону Божого.

За спогадами старожилів, що зафіксовані в альбомі з історії Козарської школи вчителькою Агафоновою Аллою Павлівною, в 1913 році зводиться нова будівля школи, яка ремонтувалась і добудовувалась в 20-х роках.

В 1918 році священика Журавльова відсторонено від викладання в школі, вчитель Куборський виїхав, а з'явилися нові вчителі: Білецька Лідія Герасимівна та Журавльова Зінаїда Максимівна.

Архівні матеріали за 1921 рік «Сведения о числе школ, ущащих и ущащихся по Козелецкому уезу Козарской волости местечка Козарь» свідчать, що школу відвідували 137 учнів: 114 хлопчиків і 23 дівчинки.

В 1926 році в Козарах було 2701 жителів, дітей 8-11 років – 218, з них 170 школярів.

В 1932 році вчителька Журавльова продає свою частину будинку, яка призначена для розширення приміщення школи.

В другій половині двадцятих школу очолює Горбатко Іван Леонтійович, вона стає семирічною, і перший випуск її відбувся в 1935 році.

На світлині спереду можемо бачити вчителів школи Потія Олексія Григоровича, Кириленка Василя Ізотовича, Лісового Бориса (?), Борисовця Івана Карповича; в другому ряді – Рой Іван(?), учень, Сидоренко Михайло (?) та молодий Серба (??). Все

записано Аллою Павлівною ще у вісімдесятих, хоча очевидці не все вже могли згадати, але світлина якимось дивом збереглася у когось. Трохи розповісти можу лише про Потія Олексія Григоровича, дід якого працював в економії Мусіна-Пушкіна й керував роботами при закладенні відомого нам всім Круга.

Після закінчення Ніжинського вчительського інституту в тридцятих роках Олексій навчав дітей в Козарській семирічній школі, де викладав історію. Пізніше разом з дружиною вчителював на Західній Україні. Перебуваючи в роки війни на фронті, потрапляє в полон, де зазнає катувань та принижень. Після війни знову був направлений на роботу до Західної України, звідки повернувся в 1954 році. Як і дід, проживав в с. Іржавець.

Як бачимо на світлині – чоловіча частина педагогічного колективу була досить значною.

В цей час, за спогадами Олександри Іванівни Сорокаліт (Петрук), 1934 р.н., якими вона ділилась зі мною особисто, школу обладнали і в будинку-дачі Мусіних-Пушкіних. Там були просторі і світлі класні кімнати, кахлева підлога у вестибюлі, по якій діти любили ковзатись (В часи окупації німці обладнали там конюшню). Біля школи знаходився чудовий парк: дубові та липові алеї, розкішні декоративні кущі й квіткові клумби...

Скоріш за все, це були два приміщення однієї школи, адже село було великим, і дітей у ньому налічувалось кілька сотень.

Цікаво, що при школі працював тоді гурток струнних інструментів, старші брати Василя Матвійовича Гришка навчались там і чудово вміли

*Вася і Петро,
сини Матвія Івановича Гришка.*

грати на всіх. Випадково в родичів залишилось фото, де малий ще Вася зі старшим братом Петром, який не повернувся з війни. Пізніше брати згадували, як чудово він вмів виконувати на струнних інструментах музичні твори! Петро Васильович добре пам'ятає, як гарно грав і Григорій Матвійович, коли приїздив на гостину в Козари.

...Чорний смерч війни зруйнував в Козарах все... Діти шкільного віку, що змогли вижити, з 44-го ходили навчатись до Іржавської школи. Уявіть маленьких першокласників, які прямують такою довгою дорогою. За спогадами багатьох, і мерзли, і траплялось, що невеличкий кусень хліба відбирали. Тому намагались ходити гуртом, разом зі старшими. Часто на уроки запізнювались, терпіли образи від однолітків, а то й від учителів. Мій батько розповідав (був дуже здібним і слухняним учнем), як відносилась до нього вчителька російської (чи німецької) зверхньо так, називаючи постійно «вот сіняя фуфайка ета». А він незмінно в холодну пору кілька років ходив до школи в перешитій синій куфайці, як і більшість козарських дітей, не маючи ніякого взуття, мабуть, до випускного, сьомого класу. Зимом відвідувати школу учні часто не мали змоги через замети та відсутність того ж взуття.

15 липня 1948 року очолити Козарську школу одержав призначення Олексій Степанович Соломаха. Ну, яку школу?! Але з цього дня під її приміщення передали хату під солом'яним дахом...За шість тижнів він з дружиною Ольгою Дмитрівною

і техробітницею Гришко Ольгою Парфенівною обладнали дві класні кімнати, з допомогою батьків відремонтували старі меблі, що передали з сусідніх сіл, виготовили нові. Першого вересня всі зібрались на шкільному майданчику. Дзвоник, що лунав ще до війни, задзвенів в руках учениці першого класу Федорченко Світлани і сповістив про відродження школи. Навчання проходило в дві зміни.

Влітку наступного року прибудували ще дві класні кімнати, коридор та вчительську. Я думаю, старше покоління пам'ятає те приміщення з маленькими віконечками, яке знаходилося біля сучасного поштового відділення. Пізніше з колгоспної контори переобладнали ще одне (в 1969 його передали під житло). Будівля стояла на іншій стороні центральної вулиці. Була цікава тим, що в період літніх канікул в ній відкривали сезонний колгоспний дитсадок на 50-60 дошкільнят, а коли збудували нове приміщення сільської ради, (пізніше до нього перенесли ФАП), садок відкрили вже там, в просторій і зручній будівлі. Але він теж був сезонним. Справжній, вже як освітній заклад, дитсадок відкрив свої двері для півсотні дошкільнят в

1980 році. Хоч і були змішані групи, але освітній процес йшов відповідно до державної програми навчання і виховання, садочок дійсно став першою ланкою в системі народної освіти в селі. Очолила його Гришко Надія Іванівна. Мені одного разу вдалось побувати там, залишились найкращі враження.

Повернемось до школи. В 1950 р. відкривають 5-7 класи, адже ряди учнів поповнюють випускники Андріївської початкової школи та діти переселенців з Бондарів та сіл Ніжинського району. Кількість школярів на даний період наближається до двох сотень. Переобладнання другого шкільного приміщення дозволило відокремити молодші класи і навчатися в одну зміну. Крім двох названих приміщень, школі належить ще одне, по сусідству з місцем, де заплановано в майбутньому будівництво нового, сучасного. За переказами, та стара будівля колись була школою в одному з переселених сіл. Пізніше це приміщення слугувало шкільними майстернею та бібліотекою.

Світлина 50-х рр. Надіюсь, її бачитимуть ті, що зможуть впізнати вчителів і своїх однокласників.

Друга половина 60-х. Моя улюблена світлина, бо на ній:
моя перша вчителька Поліна Василівна;
моя тьотя, мамина сестра Галина Іванівна Гончаренко, яка
теж трохи нас навчала;
моя наймолодша і найулюбленіша тьотя, батькова сестра,
піонервожата Ольга Василівна Пархоменко (Демченко);
а ще – недавня випускниця вузу Галина Олександрівна,
молоді Марія Миколаївна (була б у мене класним керівником)
та Надія Іванівна, в якій частенько була, бо приятелювала з
Людою, і чий фах обрала в майбутньому. Ну і всі, кого не знаю
чи забула, дуже милі.

В 1962 році в школі налічувалось 372 учні.

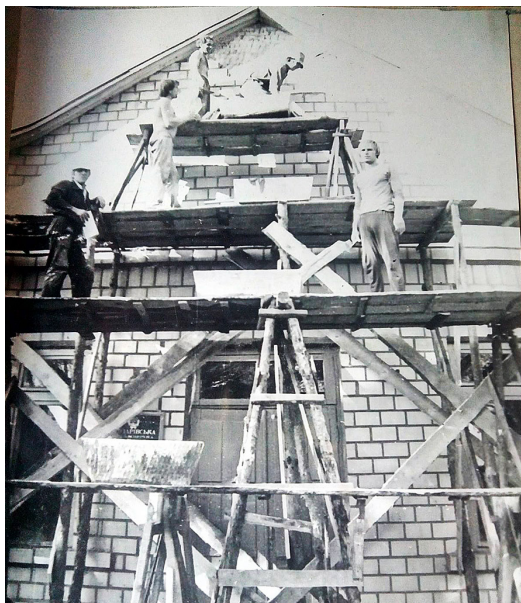
В 1969 році в Козарах відкривається нове приміщення школи.
Всі, хто навчався в старому (я прийшла в 69-ому в перший
клас!), відчували різницю в усьому, і насамперед, в освітленні
класних кімнат. В школі були просторий спортзал і їдальня!

І в новій школі, і стільки попереду нового!

В майбутньому Люда Гришко обере фах улюбленої першої
вчительки Поліни Василівни.

Перший клас, 1969 рік. На жаль, тут далеко не всі – нас тоді було 39!

Завершальний етап будівництва школи – закінчення зовнішнього облицювання білою цеглою. 1968 рік.

В 70-х роках школу очолив Андрій Іванович Лопата – педагог-ентузіаст, завдяки якому розкривались здібності багатьох козарських учнів, причому абсолютно в різних планах, як і в самого директора: радіаторство, малювання, фотографія і, звичайно, література. Пробудити любов до прекрасного – це не банальні слова, це реальна дієва мета, якої досягнуто.

Мені було б значно простіше, якби довелось навчатись в Козарській восьмирічній школі трохи більше часу, але й так впевнена: Андрій Іванович мав бути моїм улюбленим вчителем: захоплювалась радіаматорством (навіть гурток вела), любила фотографувати, літературу обожаю, хотілось би й гарно малювати, але цей родинний талант мені не підкорився, хоча інколи вправляюсь, при потребі.

*Юні фотолюбителі на занятті
гуртка. 1983 рік.*

*Андрій Іванович
і Галина Василівна.*

Думаю, ви впізнаєте тих, хто викладав англійську мову й фізику – Галина Олександрівна та Іван Смородійович. Навчаючись в Прилуцькому педагогічному з Ніною Гриценко протягом чотирьох років відчула, що п'ятірки вони ставили цілком заслужено!

Іван Смородійович навчальним процесом в школі керував більше чверті століття. За спогадами колишніх учнів, був принциповим, вимогливим до колег і школярів. Своїм предметом, фізикою, захоплювався і прагнув до того, щоб учні знали і любили її. І це йому вдавалося. В 1969 році у мене, першокласниці, він викликав почуття безмежної поваги – завуч! Директор тоді взагалі здавався особою недосяжною, якій до нас і діла немає. І тому всю свою любов ми, стримано, правда, дарували першій вчительці Поліні Василівні. Як тільки вона змогла всіх (39!) за рік навчити читати, писати та ще знати й уміти багато чого! Те покоління вчителів справді можна назвати героїчним за працелюбність, вміння навчити і викликати бажання пізнавати нове. Низький уклін всім.

Йосип Юрійович Пероганич влився в педагогічний колектив школи в 1975-ому році якраз вчасно, щоб навчити всіх(!) учнів основним фігурам народного і бального танців та організувати з тих, що мають музичні здібності, оркестр духових інструментів. Зрозуміло, що такого вчителя обожнювали всі! От уявіть собі: в класі по двадцять хлопців і дівчат, а це, відповідно, двадцять пар, які кружляють у вальсі чи ритмічно і майстерно «вибивають» польку! Так любила бути на зустрічах випускників Козарської школи, бо там танцюють всі. А в нашій, Ніжинській, лише ті, що гурток бальних танців при Будинку піонерів відвідували. Та ще я, бо мені Ніна Гриценко, учениця Йосипа Юрійовича, майстер-класи давала.

*На відпочинку
з піснею,
за баяном
Йосип
Юрійович*

*Заняття
гуртка духових
інструментів*

*Була така військова гра «Зірниця», до якої старанно готувались
збірною командою 5-7х класів. Зазвичай, відповідальність за підготовку
у восьмирічних школах лягала на плечі фізрука.
1975 рік. Михайло Петрович Яма за кадром*

*Педагогічний колектив
школи початку 90х.*

Для правильного
фізичного формування
учнів багато зробив
вчитель фізкультури
Яма Михайло

Петрович. А ще він зумів віднайти у своїх вихованців здібності до певного виду спорту і спрямувати їх у відповідне русло. Ім'я його, вже як тренера з легкої атлетики, відоме багатьом носівчанам. А найкращим подарунком для педагога, за спогадами Віри Губенко (Спускан), були особисті вітання колишніх вихованців, що з'їхались звідусіль на його ювілей.

Замість випускного альбому...

А це тодішнім випускникам сюрприз: згадайте директора, завуча, класного керівника, своїх вчителів і те, скільки вони намагались вам дати. Можливості в них тоді збільшились – класи помітно зменшуються

*Випускники 1981 року з директором, класним керівником
Галиною Василівною і завучем. Клас ще доволі чисельний*

*Учні 7-го і 8-их класів другої половини 1961р. народження.
Прийом в комсомол. Ну, такий був час, юні були,
ще трохи вірили в світле майбутнє, комуністичне*

В 61-ому році в Козарах – рекордна кількість народжуваності за післявоєнний час – близько 60-ти малюків! Потім – поступовий спад...

НА ВАРТІ ЗДОРОВ'Я ОДНОСЕЛЬЦІВ

стояло не одне покоління медичних працівників. До Другої світової в селі був фельдшерсько-акушерський пункт, що знаходився в тодішньому центрі села, тобто поблизу церкви. Історія не зберегла для нас імен тих, хто тоді піклувався здоров'ям селян. Але ми точно знаємо, хто лікував козарців і був незмінним керівником медичних закладів в селі близько трьох десятиліть.

Ще до війни, після семирічки, Гришко Василь Матвійович закінчує Ніжинське медичне училище і працює в одному з сіл Носівського району. Його мрія – з гордістю носити форму кадрового офіцера, як старші брати, не збулась через стан здоров'я. Натомість він багатьох наближав до своїх мрій, рятуючи здоров'я, а часом і життя. Невдовзі після війни очолює скромний заклад медицини в рідному селі.

Десь на початку 50-х в селі було збудовано добротне приміщення, де розмістились сільська рада і медичний пункт. В кінці 50-х навпроти нього будується ще одне (так званий, фінський будиночок) – для пологового будинку, появу якого спричинив різкий стрибок народжуваності в Козарах. На превеликий жаль, він проіснував менше десяти років через різкий спад тієї ж народжуваності. Тоді це приміщення віддають ФАПу, а в добротній будівлі розміщується сезонний

Василь Матвійович Гришко під час лікування в госпіталі після тяжкого поранення в роки війни

дитячий садок. Для сільської ради зводиться приміщення в іншому місці, навпроти пам'ятника загиблим односельцям.

На початку 60-х пологовим відділенням завідувала Пархоменко (Івахно) Євдокія Іванівна, молоденька акушерка, яка крім прийому пологів, опікувалась здоров'ям всіх дітей села. А це – постійні виклики, щеплення, лікування, догляд за породіллями, доставка деяких в Носівку, часто по бездоріжжю. Її помічницею, можна сказати заступницею, як і багатьох наступних акушерок і фельдшерів, була санітарка Ніна Михайлівна

Євдокія Іванівна Пархоменко з чоловіком – Миколою Михайловичем, моїм рідним дядьком і хрещеним батьком. Ще зовсім молоде подружжя, початок 60-х.

Резвін. Поспілкувавшись з нею, я насправді відчула, якою відповідальною була і її робота, коли юній дівчині, що не мала медичної освіти, за відсутності акушерки і часу для доставки породіллі в райцентр, прийшлося самій двічі приймати пологи! Каже, інакше не можна було, адже вона часто допомагала акушерці (дві молоді дівчини!) і тому з таким надзвичайно важливим завданням вже могла справитись. І нічні чергування в пологовому доводилось нести нарівні, адже 24 на 7 ніхто насправді витримати не зможе. Більшого від Ніни Михайлівни внеску в медицину села не зробив ніхто, бо це – півстоліття її життя.

В 70-80рр. в селі, як і скрізь, мабуть, організовувались сандружини, де медики навчали групу жінок навикам першої медичної допомоги. Ця світлина представляє Козарську команду на районних змаганнях сандружин. Судячи з відсутності

форми, це вже після «медичних перегонів». На фото Галина Василівна Лопата, Лідія Федорівна Харченко, Ольга Василівна Демченко, Марія Сергіївна Спускан, Ніна Михайлівна Резвінта, очевидно, молодий фельдшер, що готував і очолював дану команду.

У вісімдесятому році в Козарах працювати медичною сестрою починає Савосько (Мироненко) Валентина Іванівна. Тоді ще у ФАПі було два середніх медичних працівники. Спочатку поруч з Сидько Надією Дмитрівною, а потім з Мариною Володимирівною Волик. За довгий час роботи по охороні здоров'я односельців Валентині доводилось виконувати багато обов'язків. Та завжди допомагало те, що свою роботу знала й любила. Поважали односельці її — нікому не відмовляла, який би не був час чи випадок. Такими були й колеги.

Валентина Іванівна Савосько
і Марина Володимирівна Волик

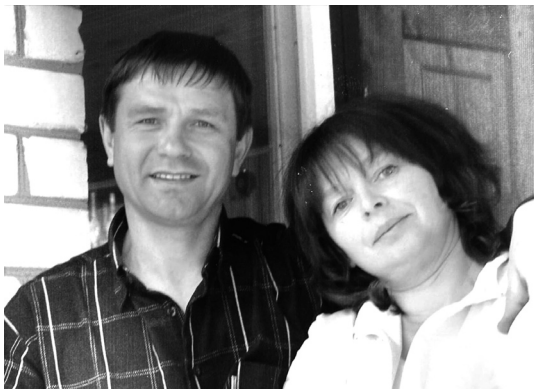
ІСТОРИЧНА І КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА СЕЛА

збережена для нас людьми, що виконували свою роботу за покликом серця. Мені завжди хотілось низько вклонитись Лідії Федорівні Харченко за її ентузіазм і впевненість в необхідності збереження для майбутніх поколінь всього найважливішого з життя тих, ще довоєнних, дореволюційних Козар, яке могло відійти в небуття... Маленькими часточками збирала вона матеріали для майбутнього музею, що було досить непросто там, де й фото знайти довоєнне – щаслива випадковість. І все ж були зібрані світлини, експонати, спогади, історичні матеріали, що й дало змогу втілити її мрію. Наразі село може пишатись своїм Народним краєзнавчим музеєм. Будучи бібліотекарем за посадою і покликанням, Лідія Федорівна, ведучи підростаюче покоління в безмежний світ Літератури, й сама написала книгу про наше село, але запустити її в тираж, на превеликий жаль, уже не було змоги. Я теж не мала можливості прочитати той рукопис.

Її естафету в свій час прийняла Оксана Адаменко, яка й нині береже історію рідного села, а бібліотеку очолила Оксана Андріївна Лопата.

*Лідія Федорівна
Харченко приймає
від художника Василя
Івановича Лопати
подарунок для музею
– ілюстровану ним
історичну книгу*

*Леонід Миколайович Печерний з дружиною
Любов'єю Анатоліївною, яка прийняла
естафету керівництва Козарською школою
від Андрія Івановича Лопати*

Будинку культури в Козарах на початку 80х міг би позаздрити будь-який районний – красень на 400 місць! Він дійсно став осередком культури в селі. Тут проводились заняття гуртків художньої самодіяльності – танцювального, хорового, духових інструментів. Сільчани мали змогу

бачити виступи аматорських та професійних колективів району й області. В ньому працювали віддані своїй роботі люди. І дотепер з великою повагою згадують односельці директора Леоніда Миколайовича Печерного, що зумів підняти роботу закладу на відповідну висоту, даючи необхідні знання та навички юним музикантам. За його участі працювали гуртки співу для дітей і дорослих. Немалих успіхів досягали на конкурсах

юні танцюристи та музиканти. На жаль, трагічний випадок

*Олексій Потебня, Лідія
Федорівна Харченко,
Оксана Лопата, Леонід
Печерний зберігали і
примножували важливе,
розумне і красиве в
рідному селі*

обірвав життя Леоніда, як і його наступника, Потебні Олексія Миколайовича, що теж немало зробив для відмінної роботи закладу, як на посаді художнього керівника, так і його очільника.

Говорячи про сучасне приміщення будинку культури, неможливо не згадати його попередників. Молоддю й активом села за участі колгоспу

невдовзі після Другої світової війни, за переказами Мушенюк Ганни Прокопівни, 1939 р.н., в селі був збудований клуб. За теперішніми мірками приміщення те було оригінальним, а за тодішніми – досить звичним. Стіни виплетені з лози (ліса) і обмазані з двох боків глиною. Ощіп виготовлений з колод, дах покритий соломною. Це була звична будівля того часу, але для хлівів та клунь (приміщення для збереження сіна, соломи). А в Козарах вона слугувала клубом до середини 50-х, поки, за переказами переселенців, зі спаленого в воєнну пору села Сукачів, в якому цілою залишилась церква, яка була розібрана та перевезена, щоб постати в Козарах уже у вигляді клубу. Спостережливі козарці давно примітили подібність у принципах побудови даних приміщень. Стару ж будівлю продовжували використовувати й далі, але вже для сушіння тютюну, який тоді масово вирощували в колгоспі.

Олексій Миколайович Потебня
з дружиною та синами

СІЛЬСЬКА РАДА

Стала працювати з початку 20-х років минулого століття, маючи на території медичну амбулаторію, лісництво, школу, хату-читальню, кредитне товариство і споживчу кооперацію. Її очільниками в ті часи були тов. Ткач (1925), Ченчик (1925), Харченко (1926). З такої частої їх зміни можна зрозуміти, що в роботі Козарської сільської ради на той час було далеко не все гаразд. Відсутність належного контролю за станом лісових угідь, які передали громаді тільки в 1926 році, проблеми з будівлями школи й церкви, діяльність озброєної банди, що називаючи себе міліцією, вчиняла грабежі, погроми, пожежі і навіть вбивства, «повний провал» виставлених на виборах до сільської ради кандидатур представників комуністичної партії. В 1929 році робота сільської ради знову піддається нещадній критиці: незадовільна пожежна охорона; в школі навчаються 180 учнів, але не всі забезпечені місцями; неписьменні 150 дорослих; школа відремонтована неякісно; бібліотеку відвідують мало; на лікарню не зібрано достатньо коштів; в селі бешкетують хулігани; проблеми із санітарією. На цей час в селі налічується 410 пайовиків споживчої кооперації. Кредитне товариство має крамницю, «склеп» (погріб), паровий млин, сепаратор, але він не використовується.

В кінці 30-х сільську раду очолив Гаврило Москалець, який був розстріляний фашистами в день вступу окупантів в село, 11 вересня 1941 року.

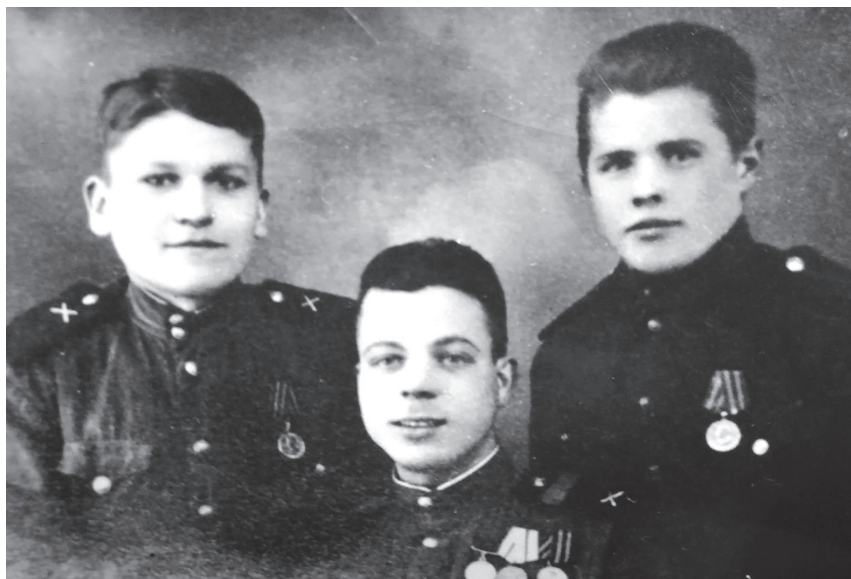
Після війни сільська рада працювала під керівництвом Куца Петра Григоровича, уродженця Козар, батько якого на початку століття, дякуючи Столипінській реформі, взяв 2 десятини землі поблизу Андріївки і збудував поряд будинок. В часи колективізації все передав у колгосп, повернувшись до Козар.

Два десятиліття (1965-1985) сільським головою в Козарах працював Сапон Іван Митрофанович, уродженець села

Сапонова Гута (10.04 1931р. – 6.02 1990р.). Людина відома в Носівському районі, він користувався серед жителів трьох сіл (до сільської ради відносились також Іржавець та Андріївка) неабияким авторитетом, роблячи все можливе для їх жителів.

Незмінним секретарем сільської ради близько чотирьох десятиліть був Гриценко Петро Іванович, що користувався не меншим авторитетом серед односельців. Пройшовши фронтовими дорогами через Сталінград і Європу, повернувся з двома братами до рідного села, де в жахливім пеклі 43-го назавжди залишились їхні мама і сестра.

Належною повагою жителів трьох сіл Козарської сільської ради користувався і Мазуренко Микола Петрович, що прийняв естафету голови в 1985 році і з гідністю тримав її до 2004-го. Будучи корінним козарцем уже в невизначеному поколінні

Петро Іванович Гриценко в роки війни з фронтовими друзями

і працюючи в досить складний переломний час, умів проникатись проблемами жителів громади, особливо тих, на чию долю випала трагедія 43-го року.

Іван Митрофанович Сапон під час навчання в Роменському сільськогосподарському технікумі

*Мазуренко
Микола Петрович*

ЇХ ПАМ'ЯТАТИМЕ НАША ЗЕМЛЯ

Хотілось би написати про всіх, кого знаю і кого не знаю. Та розумію, що це практично нереально. Але є люди, яких просто неможливо не згадати. В чомусь виявиться моє суб'єктивне відношення, але я впевнена, що більшість з вас мене зрозуміють.

Родина Харченків

Їхню роль в долі відродженого села переоцінити просто неможливо. Про них я розповідала в попередніх розділах. А зараз просто хочу звернути вашу увагу на світлину. Вони – гармонійна молода пара, придивившись до якої уважно, можна, тепер уже з височини майбутнього, зробити певні висновки: вони – підтримка одне для одного, допомога у всіх задумах, але кожен виконуватиме свою місію. Хіба не так?

В 2009 році Лідія Федорівна Харченко удостоєна Почесної грамоти Кабінету Міністрів України за багаторічну сумлінну працю і значний особистий внесок у збереження пам'яток.

Щира подяка Борису Івановичу Харченку за відбудову Козар та роботу з відкриття приміщення музею, щоб донести все, зібране дружиною, для наступних поколінь нащадків.

Борис Іванович
і Лідія Федорівна Харченки

Родина Матвія Івановича Гришка

в селі була досить відомою. Матвій Іванович мав трьох синів, з яких Василь був найменшим. Два старші брати закінчили військові училища, та їх долі склалися по-різному: Петро загинув ще на початку війни біля блокадного Ленінграду, а середній, Григорій, пройшов всю війну кадровим офіцером, отримав звання полковника і все життя присвятив армійській службі. Коли приїздив з сім'єю на гостини до батька, це було справжнє свято.

Про Василя Матвійовича ви читали в попередньому розділі, і старше покоління ще пам'ятає його професіоналізм при виставленні попередніх діагнозів і наданні медичної допомоги односельцям.

Василь Матвійович разом з дружиною виховав двох синів – Миколу і Петра.

На світлинах: маленький Петрик з дідусем Матвієм; Григорій на гостинах у батька з дружиною та дітьми (Василь Матвійович лише недавно одружився); назавжди залишився молодим; Вася і Петро з батьком; Матвій Іванович серед родичів і сусідів.

Для односельців дуже важливою була робота старшого сина Василя Матвійовича, Миколи, оскільки він був першокласним ветлікарем. Але, в силу обставин, виїхав з рідного села до Київської області. Це сталось кілька десятків років тому, але його відповідальність, професіоналізм, чуйність в рідному селі пам'ятають і досі.

Михайло Іванович Спускан

для мене залишився рятувником на все життя, адже колись повиносив нас, ще малих дітей, з глибокої грязюки на дідовому городі. А для села і колгоспу він був висококваліфікованим головним зоотехніком, що з великою відповідальністю ставився до своїх обов'язків.

Родом з села Нові Млини Щорського району. Разом з майбутньою дружиною Марією, уродженкою Андріївки, навчались в Козелецькому зооветеринарному технікумі. Працювали в Рівному і в Нових Млинах. Та врешті їх прийняли Козари. Сюди переселились і батьки Марії Сергіївни, а сама вона змінила фах на бухгалтерський. Михайло Іванович продовжив навчання в Київській сільсько-господарській академії, удосконалюючи свої професійні навички. Разом з дружиною виховали двох доньок – Віру і Надію.

Михайло Іванович Спускан з дружиною,
старшою донькою Вірою
та зятем Тарасом

Микола Олександрович Пархоменко

був чудовим механізатором, відзначеним за свої трудові здобутки високою державною нагородою – орденом Трудового Червоного Прапора.

В 14 залишився круглим сиротою, втративши рідних в жакливому 43-ому. Та життя тільки гартувало. Пам'ятаю його серйозним, заклопотаним. А ще – на комбайні. Завжди думала, що це така відповідальна робота! Він збудував дім, посадив не одне дерево і разом з дружиною, Ганною Іванівною, виховав трьох синів, кожен з яких обрав свою дорогу. Старший, Василь, борознив хлібні лани, молодший, Іван, підкорює енергетику в якості інженера. А в середнього, Миколи, то й взагалі дуже цікава й почесна робота. Він – лікар-хірург. Для мене – це щось надзвичайне і недсяжне! В розмові з Миколою Миколайовичем дізналась про один надзвичайно складний випадок з його практики – гусеничним трактором чоловіку роздробило обидві ноги. І він їх врятував! Уявіть собі, скільки всього прийшлося скласти до купи! Та людина ходить на своїх. Можна додати лише те, що бажання виконувати роботу досконало ще з дитинства були закладені батьками власним прикладом.

Обстеження швів після операції

*Микола Миколайович з матір'ю
Ганною Іванівною*

Микола Олександрович з ріднею дружини

З господарством сумувати
було ніколи...

Валентина Іванівна Савосько

з сім'ї Мироненків, що переїхали до Козар з Сапонової Гуті. Мама Валентини родом з села Сального Ніжинського району. Доля звела батьків вже тут, в Козарах.

Ще з дитинства, часто перебуваючи в лікарнях, переборюючи низку хвороб, Валя завжди намагалась хоч би чимось допомагати медсестрам та мріяла лікувати дітей і дорослих. Після закінчення Ніжинського медичного училища, пропрацювавши рік в Носівці, повернулась до рідного села. Роботі медичної сестри віддала чверть століття. Тут і долю свою зустріла. Та нелегкою та виявилась... Самій довелось піднімати двох доньок. А потім ще двох ставити на ноги – не змогла допустити, щоб забрали сусідських сиріт до дитячого будинку. Допомогла їм дім для них зберегти. Була впевнена: хтось же повинен це зробити. Тоді звучала в голові така знайома фраза: хто, як не я? Змогла все...

Не знала ця маленька дівчинка, скільком людям допоможе врятувати життя, і того, що чекають на неї ще три важливі місії: допомогти батькам у вихованні двох молодших сестер, самій двом донькам раду дати, утримати іще двох дівчаток на поверхні бурхливого життєвого моря.

На світліні Валентина Іванівна з прийомними доньками Іриною й Мариною. Найвищою нагородою для себе вважає те, що на весіллі молодшої прийомної доньки викликала непідробне здивування подруг нареченої, коли ті дізнались, що вона їй нерідна мати.

Родина Грабовців

у селі відома кожному, адже кільком поколінням дали дорогу в життя від шкільного козарського порогу, навчивши фізики й англійської мови. А ще – необхідним навичкам виживання в природних умовах під час туристичних походів і формуванні любові до прекрасного. До краси, як в природі, так і у витворах людського таланту.

Галина Олександрівна й досі пам'ятає всіх своїх учнів, пишається здобутками багатьох з них і радіє спілкуванню. Такі вчителі – це подарунок долі для села, бо за багато років не покинули його, хоч мали значно привабливіші пропозиції роботи в Носівці і в Козельці, з якого вона родом. От просто полюбили Козари, приросли сюди душею. Адже саме тут знайшли одне одного і поєднались на все життя, тут народились доньки і вони самі, вже як вчителі.

Іван Смородійович був родом з Городнянського району, закінчив Чернігівський педагогічний інститут в 1967 році, за розподілом потрапив у Козари. Перед навчанням пройшов військову службу на підводному човні. В тому ж, 67-ому, за призначенням розподільчої комісії в Ніжинському педагогічному інституті до Козар приїздить і Галина Олександрівна, рівно через півроку. Так розпорядилась доля...

Тяжке випробування у вигляді невиліковної хвороби чоловіка довгі роки витримувала разом з дорослими вже доньками. Пройшли його з гідністю...

Молоді і щасливі

Родина Андрія Івановича Лопати

в Козари переїхала в середині сімдесятих, вже маючи достатній педагогічний досвід. Галина Василівна викладала математику, Андрій Іванович – мову і літературу, хоч основним завданням

його було – керівництво школою. Обом Козарська земля, як і її жителі, стали рідними, і тому так багато зроблено ними для розквіту і оновлення села. Нехай багато випускників покинули його, та в життя понесли все те найкраще, що змогли їм дати ці вчителі: комусь – захоплення літературою чи фотографією, а комусь – математикою чи радіаматорством. І вже ті, що скоро розміняють сьомий(!)

Батьківські уроки

Невдовзі після переїзду в Козари

*З матюю і братом Василем
Івановичем, відомим в Україні
художником*

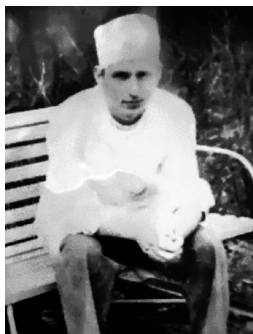

десяток з великою повагою і любов'ю згадують свого класного керівника Галину Василівну та директора школи Андрія Івановича і, при можливості, завжди намагаються зустрітись з ними. На жаль, наразі лише з нею. Як учні, так і власні діти, обрали в житті різні дороги: Сергій – військову, у відставку пішов у званні полковника, а Оксана залишилась в рідному селі, щоб в деякій мірі продовжити справу батька, намагаючись спонукати дітей і дорослих любити літературу.

Родини Харченків і Гриценків,

що проживали на Люльовщині ще до революції, були досить відомими в селі довгий час, хоч Козарська трагедія дуже підкосила їх. Я пам'ятаю діда Кирила Харченка, в якого війна забрала дружину з маленькою донькою, його дітей – Петра, Тетяну, Марію і їх тяжкі долі, особливо сім'ї Петра Кириловича, в якого ще зовсім молодими по черзі трагічно загинули три сини, донька і онука. Марія дітей не мала, померла минулого, 2023 року. Тетяна ще дуже молодим втратила сина, не дожили до старості й двоє інших її дітей. Це, звичайно, дуже сумно, але рід не перевівся, бо залишились онуки Тетяни й Петра. Є і багато інших, дальших родичів.

Цей рід Харченків (а їх у селі багато) у давній час поєднався з родом Гриценків. І доля була ласкавою до декого з них, щоб по війні зберегти великі давні родини, як в Козарах, так і в Андріївці. Вони збирались разом на всі родинні свята і залишили для нащадків пам'ять про себе у світлинах. Дали світові кількох лікарів: Гриценко Олексій Степанович, терапевт, (1950-2013) і Гриценко Тарас Олексійович, гематолог, (1976 р.н.); Татарчук Михайло Іванович, гінеколог, (1962 р.н.) і Татарчук Володимир Іванович, хірург, (1965 р.н.), мати яких походить з роду Гриценків.

*Олексій
Степанович
Гриценко під
час навчання*

Світлини з сімейних альбомів родин Харченків і Гриценків.

*Ніна Леонідівна Мощенко
(мати – Харченко Тетяна Кирилівна)
з троюрідними братами
Олексієм та Василем.*

*З троюрідними сестрами
в Андріївці*

Моя родина Пархоменків

якій присвятила художню книгу «Темні спіралі смарагдового Круга», для мене завжди була надзвичайно важливою. Цього досягнуто завдяки розповідям-спогадам діда, Пархоменка Михайла Юхимовича, та батька, Федора Михайловича, які завжди промовляли з великою повагою і любов'ю до предків і всього роду. Значній частині великої родини вдалось врятуватись трагічного одинадцятого березня. Два брати з восьми тоді загинули, але вижили їхні діти: Іван, син Максима Юхимовича, та дві доньки Петра Юхимовича. В 1945-ому році помер Олександр Юхимович, Іван Юхимович ще до війни покинув Батьківщину і решту свого життя провів у Нью-Йорку. В той жахливий день загинули і дві сестри з сім'ями – Наталія і Марія. Родинне дерево не всохло, після війни зазеленіло новими гілками. Тоді майже в кожному класі школи були учні, що носили це прізвище, інколи й по двоє, як і до війни. З мого покоління в Козарську школу з цим прізвищем пішла я сама (Петро, Анатолій та Ніна Івановичі навчались мінімум на п'ять років раніше), оскільки всі двоюрідні батькові брати, крім Івана Максимовича, на той час покинули село, а сестри вийшли заміж і поміняли прізвища. Були ще три сини Миколи Олександровича, але ми не рідня. Наразі вже не всі й пам'ятають, що жили в Козарах Пархоменки.

Красуня Оля була улюбленицею всієї родини; дід Михайло Юхимович з бабусею Оксинею Павлівною та синами – Федею (батько) та Колею (хрещений); Віктор Андрійович і Людмила Федорівна, ну зовсім юні, ми – троюрідні і були надзвичайно дружніми в дитинстві; брати Пархоменки: Микола Михайлович,

Олексій Миколайович, Іван Миколайович, Федір Михайлович. Відсутні: Михайло Миколайович, Андрій Васильович, Михайло Єлисейович та Іван Максимович – вісім двоюрідних братів. Рідних братів, їхніх батьків, теж було вісім. Та рід по чоловічій лінії продовжили п'ять.

Моя прабабуся Дорошко (Колючок) Пелагея Самойлівна (188?-1953). Це єдине фото з усіх моїх прабаб-прадідів. До родини Пархоменків відносилась, як теща мого діда, тобто мама бабусі Оксини.

Родини Адаменків

переселились до Козар з Потебневої Гути, перенісши на нове місце свої звичаї і культуру.

Йосип Трохимович і Марія Степанівна

осіли на Слободі вже багатодітною сім'єю, маючи п'ятеро синів: Михайла, Миколу, двійнят Григорія й Олексія та Івана, якому на час переїзду виповнився один рік. З Потебневої Гути перевезли великий добротний будинок, який звели невдовзі перед тим. Йосип Трохимович був лісником в колгоспному лісі, що знаходився за Бондарями і простягався в бік Андріївки. Марія Степанівна працювала в колгоспі на різних роботах. Виховуючи п'ятьох синів, тримаючи чимале домашнє господарство, як справжня українка, знаходила час для улюбленої справи – вишивання. Все в цій сім'ї було добротним і злагодженим – від розподілу обов'язків до вибору синами професії в майбутньому. Всі закінчили повну середню школу в Ставиському, а під час літніх канікул байдикувати не випадало – працювали на тракторному причепі, помічниками в комбайнера. А потім – троє з братів стали лікарями. Це не випадковість, а наслідок завзяття і працелюбства. Зрозуміло, що ніхто не мав тоді репетиторів і знайомств, але Миколі поштовх до отримання омріяної професії дало медичне училище, Григорію – підготовчі курси. Далі – навчання в інституті. Найстарший брат, Михайло, за спеціальністю ортопед, працював головним лікарем на Київському протезному заводі, на жаль, вже покійний. Молодші – терапевти: Микола – в сусідній державі, а Григорій – в Гнідині, Київської області, очолює амбулаторію сімейної медицини. Покинув цей світ і Олексій, який пропрацював трактористом в селі Плоскому Броварського району. А Іван, хоч і має технічну освіту, теж допомагає медицині з налагодженням чіткої роботи обладнання в Ніжинському пологовому будинку. Оптимізм же Марії Степанівни дав їй змогу відсвяткувати в колі рідних свою 103-тю річницю, а вже потім відійти у засвіти.

Мокрина Іванівна та Іван Трохимович Адаменки

свою хату побудували на самому краю Слободи. Виховали чотирьох дітей і вік свій доживали з найменшим, Олександром, що з рідного села виїздив тільки на навчання до Ніжина та на військову службу. А вона була в нього досить нелегкою – виконував інтернаціональну місію в далекому Афганістані. Міг би й назавжди там залишитись, та врятувала доля, вчасно покинув палаючий танк, ще й іншим допоміг, за що й отримав тоді свою бойову нагороду.

Іван Трохимович обслуговував тваринницькі ферми – підвозив фураж, солому і все необхідне. Мокрина Іванівна пропрацювала цілий вік в колгоспі ланковою, трішки не дожила, щоб зустріти 95-ий ювілейний рік. Чоловіка поховала ще за тридцять років, та оптимізму і працелюбства не втрачала ніколи. Натхнення черпала у прекрасному, а для неї це були квіти, їх садила цілими алеями і ніколи не втомлювалась доглядати. Здалеку милували око всім, хто лише до села наближався. За це в 2009 році виконком сільської ради відзначив її на святкуванні Дня села 19-го серпня Грамотою і подарунком.

Мокрина Іванівна могла б пишатись і своєю наймолодшою онукою, що береже історію рідного села, опікуючись Народним краєзнавчим сільським музеєм, Оксаною.

*З синами:
найстаршим
Михайлом і
наймолодшим
Олександром*

*Вся родина
вітає маму,
бабусю і
прабабусю з
нагородою*

Калюжний Микола Іванович

добре відомий в Козарах всім, хоч народився і дитинство провів в Шатурі Ніжинського району, долю свою зустрів в Данівці, Козелецького району, а все життя прожив у Козарах, працюючи водієм в колгоспі. З дружиною, Ольгою Юхимівною, берегли найбільше одне одного. А ще: в серці – любов, в думках – надію, а в душі – віру. Недарма ж і донькам своїм такі імена дали. Микола Іванович уже в солідному віці не міг лише господарством займатись – допомагав церкву в

селі відродити, за що в 2018 році з нагоди 90-річчя отримав грамоту і благословення митрополита за свої старанні труди. Ось так життя прожити, щоб будинок збудувати, Віру з Надією і Любов'ю виховати, опорою для дружини в тяжку годину стати, церкву в селі допомогти відродити, 90-річний ювілей зустріти – кожному б так! На той момент він – найстаріший чоловік в селі. Жінки були і старші, а ось сильну стать доля не радувала таким довгим віком.

В далекому 1954 році на весільний рушник і під вінчальні корони стало молоде подружжя – Іван та Ольга Калюжні

З сім'єю Татарчуків – Іваном, Наталею, їхніми синами Михайликом і Володею (майбутніми лікарями) та племінницею

Щасливі ті, що в колі дітей і внуків змогли золотий ювілей сім'ї зустріти, 2004 рік. А потім ще півтора десятки років не лишати доньок без такої важливої батьківської опіки.

НАШОГО ЦВІТУ-ТА Й ПО ВСЬОМУ СВІТУ

Ця мудра народна приказка повертає нас в 19-те століття, коли Козари дали світові відомого кобзаря

Гараська Петра (1855-1903)

Після перенесеної в дитинстві хвороби він осліп, після цього проявились його надзвичайні музичні здібності. Навчався музикант у Прокопа Дуба, в Макіївці. Виконував моралістичні пісні, приказки, псалми. Про нього розповідають у своїй книзі «Українські кобзарі», що вийшла друком в 1986 році в Сідней, В. і М. Мішалови. Прізвище було відомим в Козарах, але змінене на «Гарасько».

Андрій Васильович Пархоменко (1935- 2010)

відомий художник не тільки в Україні, а й далеко за її межами. Не міг уявити в кінці сорокових років чотирнадцятилітній хлопчина, учень професійно-технічного училища, що буде єдиним з восьми двоюрідних братів родини Пархоменків, який здібності до малювання реалізує повністю, розкривши світові через свій талант історію України в образах і подіях. Його серія «Славетні Українки», в якій реалістично і майстерно зображені Анна Ярославівна, Роксолана, Маруся Чурай, Соломія Крушельницька, Маруся Богуславка, Леся Українка, Ліна Костенко надзвичайно довершена. Цілий ряд полотен присвячені рідному селу і своїй родині, деякі з них подаровані Козарському музею. Талановито зображені портрети сучасників, зокрема людей, яких художник щиро поважав: патріарха Філарета, співака Дмитра Гнатюка, відомого всім нам політичного діяча Івана Плюща та інших. З великою любов'ю зобразив художник портрети своїх батьків, дружини, родичів. Андрій Васильович – член Національної Співки художників України з 1991 року, лауреат премії імені Т. Г. Шевченка.

Пархоменко Андрій Васильович
представник Київської школи митців
традиційників, спогади
про дитинство якого припадає
на лихоліття другої світової війни.
Народився 10 липня 1935 року в
селі Козари
Носівського району на Чернігівщині.

Батько

Мати

В 90-х роках він подав офіційне звернення до уряду Німеччини з проханням відновити в Козарах церкву, зруйновану в Другу світову. Отримав згоду, але при виконанні певних умов. Ці умови передбачали вкладення і Україною певних коштів. Та цілком зрозуміло – якщо держава не змогла допомогти достойно увіковічити пам'ять про практично знищене село, то...

На своїх полотнах художник зобразив знакові події в житті нашої країни, пов'язані з

АНДРІЮ ВАСИЛЬОВИЧУ.

нашому землякові і талановитому художнику -
на виставку творчості - чергову виставку в
Українському Фонді культури

Недавно виставлявся Печориний Отут.
Земляк і чудодій. І знов земляк. Знов
неповторний. Уже - Пархоменко Андрій.

Він не з Ройш. Він із Козарів. Він син
чернігівських степів. Він - із носівських
пролетарів, Який у Київ залетів.

І в ХРУ під номером сімнадцять, А дещо
згодом в У П І, Він научився проникатися в
народні радощі й жалі.

У нього Божий дар і серце, Широкий
погляд. Ясний зір. Він зна життя в
жорсткім герці У вимірах непомісських
мір.

І, наче із іконостазу,
Зійшли у образах його
Творіння Лесі і Тараса
Святих народу могого.

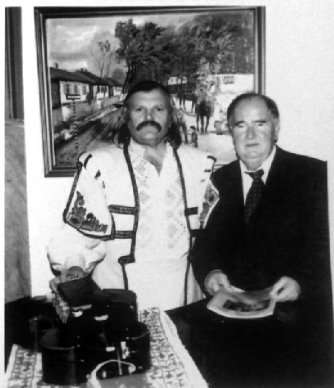
Він може все : малює, різь, Він в
вирі замислів, Ідей. І для
мистецького престижу Все
створене хдас в музеї.

Тож хай в реальіх і мріях
Возноситься як добрий знак Зоря
Пархоменка Андрія. Твори ж і
зрастує, наш земляк!

26 вересня 2002 року

Борис Іваненко

А. ПАРХОМЕНКО Дума про Чернігівщину Альбом

Зворушений прекрасними роботами мого славетного земляка,
високдостойного козака Андрія.

З великою повагою і вдячністю Носівський кобзар-лірник

Василь Нечепан.

Останній кошовий Запорізької Січі
Петро Калнишевський

Патріарх Філарет - уособлення
відродження церкви України

видатними постатями, зокрема Іваном Мазепою та Богданом Хмельницьким. Завдячуючи Андрію Васильовичу, наша родина мала об'ємний фотоархів, оскільки він захоплювався фотографією. Я завжди, як і мій батько, дуже цінували час, проведений у спілкуванні з ним

Не зміг художник оминати своєю увагою героїчну постать останнього кошового Запорізької Січі Петра Калнишевського, що в 98-річному віці провів свою останню військову операцію з

порятунку козаків, за що його вивезли москалі на Соловецькі острови, де він прожив у монастирі багато часу і помер у надзвичайно поважному віці - 112 років.

Родина Крупко

Петро Миколайович Крупко

до Козар переселилась в кінці 50-х і подарувала Україні двох надзвичайно талановитих особистостей.

Крупко Василь Олександрович (1960 р.н.) – відома постать в спортивних колах, майстер спорту з легкої атлетики. Чемпіон області та призер України з бігу на середні дистанції. Його здібності відзначив ще під час навчання в школі вчитель фізкультури Козарської школи Микола Петрович Яма і спрямував хлопця на подолання спортивних вершин.

Крупко Петро Миколайович (1958 р.н.) – досить відомий український політик, що в минулому певний час займав посаду міністра Кабміну, користується заслуженим авторитетом в односельчан, надаючи при можливості їм допомогу у вирішенні певних питань. Всі, хто особисто знайомі з ним, завжди з теплотою згадують Петра Миколайовича, як надзвичайно скромну і приємну у спілкуванні людину.

Андрій Іванович Лопата

Я вже не раз згадувала колишнього директора школи, але хочу повернутись до цього імені ще раз, відзначивши його письменницький талант. Скажу щиро, книга «Кара Перуна» мені припала до душі, завороживши яскравими образами і

сюжетами, барвистими мовними зворотами. Другу книгу, «Хлопці з Оборів», прочитати поки що не мала можливості.

Як і кожен талановитий поет чи прозаїк, Андрій Іванович мав здібність передбачати події. Це мої особисті припущення, але одне з них і вам продемонструю. Подивіться уважно на виконану ним світлину школи в той час, коли ще там вирувало життя... Мене вразила дуже, це як доля передбачена...

Богдан Олексійович Потебня

наймолодший з тих, про кого хотілося б написати, але наразі саме пісні у його виконанні звучать на сценах Франції і збирають донати на наші героїчні ЗСУ. Ще з дитинства хлопчина любив співати. Та й було кому заохочувати: батько – художній керівник у будинку культури, брат Максим пісні чудово виконував. Музична школа не напружувала, а навпаки – навчала необхідному. Тому й назавжди залишився вдячним своїм педагогам, що допомогли розкрити вокальні здібності в Носівській музичній школі, а потім – в Чернігівському музичному училищі ім. Ревуцького. Тепер Любов Володимирівна Комаринець і Віктор Михайлович Субачев можуть з гордістю сказати, що саме їх вихованець зайняв на вокальному конкурсі у Франції 1-ше місце! А потім – навчання в м. Епіналь, за що безмежно вдячний носівському підприємцю Волошину. І ось нарешті – школа вокалу в Ліоні, де талановитий молодий співак

В Ліоні

*З улюбленими й вимогливими
викладачами;*

до вершин досконалості шліфує свій прекрасний голос і приймає участь у багатьох концертних виступах, де його тенор звучить на підтримку України, незалежність якої захищає старший брат.

*Молодший братик завжди чекає на зустріч,
вони ж так схожі*

*Під Ейфелевою вежею чи під ялинкою –
завжди приємно відчувати надійне плече старшого брата*

Юрій Йосипович Пероганич

в Козарах прожив лише два роки, коли навчався в 7-8 класах, але наше село залишилось в серці назавжди у відгуках прекрасних спогадів, у вдячності вчителям, у подарованих надіях. Пройшов шлях до відомого політичного і громадського діяча, радника Президента та назавжди зріднився з Носівщиною, де останнім часом проживали його батьки – Йосип Юрійович та Галина Олександрівна. Та особисто я вдячна Юрію Йосиповичу за «Енциклопедію Носівщини» в мережі Інтернет, що допомагає зберегти в історії відомі імена й події в рідному краї.

ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ

Наразі ми переживаємо досить складний час в зв'язку з вторгненням сусідньої держави на нашу територію та розв'язанням нею війни із застосуванням жорстоких терористичних руйнувань і масових убивств мирних жителів. Невідомо, чи змогли б ми уникнути цього, якби в свій час, тобто в 1991 році, довірили керівництво країною людям, що вже мали досвід боротьби за незалежність України і зазнавали за це репресій. Та й переважна більшість громадян тоді не була готова до дієвих кардинальних змін в політичному устрої країни і до майбутнього, що наразі маємо.

Багато жителів села змушені стати зі зброєю в руках на захист незалежності України. Про них мені б хотілось написати окрему книгу, але не зараз, а коли відсвяткуємо Перемогу. Події в описаних розповідях відбувались протягом багатьох століть і закінчились із завершенням 20-го. А для того, щоб мати змогу об'єктивно спробувати аналізувати ті чи інші процеси в політичному і соціальному житті, потрібно відійти від них і подивитись на все з вершин майбутнього.

Вдячна всім, хто проявив цікавість до цієї книги, а особливо – здатним викликати інтерес до неї у підростаючого покоління. Зичу всім нам миру, в душах і в країні, і здійснення нашої головної мрії – Перемоги!

Автор

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонова А. П. Історія Козарської школи. Альбом зі спогадами очевидців і світлинами. Козарський Народний краєзнавчий музей.
2. Божок С. Чому забуваємо трагедії? Чернігівщина, №12, 2012.
3. Будлянський М. Козарському роду нема переводу. Деснянська правда, березень 1999.
4. Газета Нове село Ніжинського Окружкому, 20-30-ті роки.
5. Гусаченко І. Козари. Мережа Інтернет, 2006.
6. Грушевський М. Чернігів і Сіверщина в українській історії. Державне видавництво України, 1928.
7. Домонтович М. Материали для географии и статистики России. Черниговская губерния. Санкт-Петербург, 1865.
8. Енциклопедія Носівщини. Мережа Інтернет.
9. Історія міст і сіл України. Чернігівська область. Інститут Історії Академії Наук УРСР. Київ, 1972.
10. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Книга пятая. Чернигов. Земская типография, 1874.
11. Коваленко В., Ситий Ю. Свої погані або чернігівські ковуї. Чернігівщина інкогніта. Чернігівські обереги, 2004.
12. Книга скорботи України. Чернігівська область. РВК Деснянська правда, 2005.
13. Мазур О. Холодний ранок. Мережа Інтернет, ФБ, 11.03 2019.
14. Маковієвський С. Словник ботанічний латинсько-малоруський. Краків, 1936.
15. Малиновська О. Одинадцятого березня, в четвер. Носівські вісті, 11.03 1993.
16. Милорадович Г. Родословная книга Черниговского дворянства. Санкт-Петербург, 1901.

17. Михайлишин В. Освячена каплиця над Остром. Урядовий кур'єр, 27.07 2004.
18. Морозов О. Остер: звідки ця назва? Сіверянський літопис, №3, 1998.
19. Морозов О. Нариси історії Ніжина козацької доби. Ніжин, 2020.
20. Нестеренко О. Козари... Сьогодні і в глибині віків. Носівський вісник, 20.10 2001.
21. Пархоменко А. Дума про Чернігівщину. Київ, 2002.
22. Переписні книги 1666 року. Київ, 1933.
23. Пономар О. Покров Пресвятої Богородиці. Вісті, 14.10 1995.
24. Полонська-Василенко Н. Історія України в двох томах. Київ Либідь, 1995.
25. Петренко Л. Ніжин древній і завжди юний. Ніжин, 2004.
26. Сидоренко В. Людина, що «возродила Малороссию к новой умственной жизни» граф Ілля Андрійович Безбородько. Ніжинська старовина, №9(12). Київ, 2010.
27. Скорина О. Козари: смерть і безсмертя. Дзвони пам'яті. Київ. Радянський письменник, 1986.
28. Унікальне поселення. Демократичний Союз. 17. 10 2001.
29. Шевчук В. Доповідь голови райвиконкому. Сталінський прапор. 17.11 1945.
30. Щербонос В. Закон вічності. Комсомольський гарт, березень 1983.
31. Щербонос В. Нескорені Козари. Комсомольський гарт, березень 1977.
32. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. Київ. УРЕ, 1990.
33. Ясиновський В. Нескорені Козари. Сільські вісті, березень 1983.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
Від автора	4

КОЗАРИ НА МЕЖІ ПЕРШОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ або Про що свідчать археологічні знахідки	6
---	---

З ГЛИБИНИ СТОЛІТЬ	10
Звідки пішла назва Остер?	10
Чи був Остер судноплавним?.....	11
Козарський міст.....	13

НАША БАГАТОВІКОВА СПАДЩИНА	14
Козарське.....	14
Козарські дачі	14

КОЗАРИ В ЧАСИ КИЇВСЬКОЇ РУСИ	18
КОЗАЦЬКА ДОБА В ІСТОРІЇ СЕЛА	23
КОЗАРИ В ХІХ – ПОЧ. ХХ століття	37
«ПОВСТАНЬТЕ ГНАНІ І ГОЛОДНІ...» або Зробимо все по-новому	42
«ПАМ'ЯТАЮТЬ КОЗАРИ...»	48
ЯК ФЕНІКС ІЗ ПЕПЛУ.....	61

КОЗАРИ - НАША БАТЬКІВЩИНА	71
Мандруючи кутками й околицями	71
Храми в Козарах.....	77
Від шкільного порога	81
На варті здоров'я односельців	96
Історична і культурна спадщина	99
Сільська рада.....	102
Їх пам'ятатиме наша земля	105
Нашого цвіту – та й по всьому світу	121
ЗАМІСТЬ ЕПІЛОГУ	129
ЛІТЕРАТУРА	130

Для нотаток

Для нотаток

Науково-популярне видання

Людмила Корженко

КОЗАРИ: ШЛЯХ ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

*Добірка матеріалів досліджень з історії,
краєзнавства і топоніміки Козар*

Підписано до друку 12.06.2024 р. Формат 60x84/16
Папір офс. Гарнітура Calibri. Ум. др. арк. 7,91 Обл.-вид. арк. 6,65
Тираж 51 прим. Зам. № 2215

Видавець Лисенко М.М.
м. Ніжин, вул. Шевченка, 20. Тел.: (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.